IV.
Slovenská otázka v národnostnej politike uhorských vlád v rokoch 1867–1899

Východiská národnostnej politiky v Hornom Uhorsku po rakúsko-uhorskom vyrovnaní

Pravdepodobnosť vzniku národnostných konfliktov v období po rakúsko-uhorskom vyrovnaní predznamenal fakt, že národnostné menšiny takmer jednotne odmietli národnostný zákon z roku 1868. Viliam Pauliny-Tóth, vedúca osobnosť slovenského národného hnutia, pokladal ešte vo voľbách do snemu v roku 1869 za prípustné kandidovať s programom strany ľavého stredu Kálmána Tiszu. Tento program doplnil iba o požiadavku rovnoprávnosti uhorských národností, ktorú nevnímal širšie, než ju chápal národnostný zákon z roku 1868. Za volebným úspechom Paulinyho-Tótha v Báčke sa však v prvom rade skrýva srbsko-slovenská spolupráca na juhu Dolnej zeme, keďže ostatní slovenskí politici, ktorí kandidovali s podobným umierneným programom, boli v slovenských volebných okresoch neúspešní. Druhé krídlo slovenského hnutia vedené Jánom Bobulom, tzv. Nová škola, ktorá sa uspokojila aj s možnosťami národnostného zákona, dosiahla v prvých snemových voľbách v období dualizmu takisto veľmi skromné výsledky. Pauliny-Tóth, respektíve Ján Uhliarik a Zoltán Zmeskál, ktorí boli zvolení za Novú školu, v súlade so svojím umierneným programom v sneme priveľa vody nenamútili.[1]

[1]O slovenskej politickej scéne rozdelenej do dvoch táborov pozri PODRIMAVSKÝ, MILAN: Slovenská národná strana..., c. d., s. 57–64. O Paulinyho účinkovaní v sneme BOKES, FRANTIŠEK: Viliam Pauliny-Tóth, slovenský poslanec v r. 1869–1872. Turčiansky Svätý Martin 1942. Stanovisko Jána Bobulu k národnostnému zákonu publikuje: Értesítés az új tót iskola 1872. évi október 23-án Pesten tartott értekezletéről (Správa o konferencii slovenskej novej školy, ktorá sa konala 23. októbra 1872 v Pešti), Pest 1872. Úryvky zo správy publikuje KEMÉNY, G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 367–371. Históriu *Novej školy slovenskej* spracoval KOSTICKÝ, BOHUSLAV: Nová škola slovenská. Bratislava 1959.

Neúplné pramene k hornouhorskej národnostnej politike vlád Andrássyho, Lónyaiho, Szlávyho a Bittóa dokazujú, že prístup k slovenskej otázke zásadne determinovala pozitívna úprava národnostného zákona a negativizmus zápasu s nejasným prízrakom panslavizmu.[2] Činnosť vlád charakterizovala podozrievavosť voči slovenským kultúrnym ustanovizniam, ktoré vznikli v desaťročí pred vyrovnaním, a odmietanie zámerov zakladať nové inštitúcie. Napr. v roku 1873 odmietol minister vnútra Gyula Szapáry zaregistrovať Slovenskú jednotu, ktorá mala byť celoslovenskou kultúrno-záujmovou organizáciou, lebo existoval predpoklad, že jednota bude vyvíjať panslavistickú činnosť.[3]

To, že obvinenie z nedokázateľného panslavizmu – ktorý sa z tohto dôvodu nedá ani poprieť – je účinné, po prvý raz potvrdila iniciatíva verejnosprávneho výboru Zvolenskej župy, ktorý viedol podžupan Béla Grünwald: gymnáziá s vyučovacím jazykom slovenským v Revúcej, Turčianskom Svätom Martine a Kláštore pod Znievom boli podľa hlásenia, ktoré sa dostalo do rúk ministra školstva a kultu Ágostona Treforta, *„založené preto, aby sa panslavizmus prostredníctvom stredných škôl úspešnejšie šíril medzi slovenským obyvateľstvom milujúcim svoj hornozemský domov"*.[4]

Hoci vyšetrovanie, ktoré bolo v súvislosti s týmito tromi školami nariadené, dokázalo predložiť iba náhodné obvinenia, Trefort predsa čoskoro nariadil všetky tri školy zavrieť. Uhorské vlády pokladali v období dualizmu likvidáciu slovenského stredného školstva, ktoré národnostný zákon povoľoval, za definitívnu a aj neskôr marili všetky iniciatívy slovenských miest, spolkov a cirkví zakladať školy.

Hornouhorská politika uhorských vlád bola od počiatku zameraná negatívne a jej skutočné základy boli položené v prvých rokoch vlády Kálmána Tiszu (1875—1890), keď sa opatreniami proti Matici slovenskej položili aj ideologické základy politiky tvrdej ruky.

Tiszova vláda sa administratívnymi prostriedkami snažila zabrániť menšinám organizovať sa a dosiahnuť tak v politickom živote významnejší vplyv. Okrem toho chcela zlikvidovať ich parciálnu autonómiu (školskú, cirkevnú) a usilovala sa minimalizovať ich kultúrnu činnosť. Popritom sa v spolupráci so šovinistickými silami (s maďarskou džentry a župnými úradníkmi, ktorí sa na národnostne zmiešaných územiach združovali a robili politiku v pomaďarčujúcich spolkoch, pričom ich vplyv v uhorskej spoločnosti po vyrovnaní zosilnel) snažila všetkými dostupnými prostriedkami šíriť medzi národ-

[2]Názory na panslavizmus v období dualizmu pomerne vierohodne odzrkadľuje hlásenie liptovského župana Mártona Szent-Iványiho ministrovi vnútra barónovi Bélovi Wenckheimovi, podľa ktorého možno „národnostnú slovanskú (rozumej slovenskú) otázku rozdeliť do troch tried": „Na panslávov, tí sú nezmieriteľní", „na Slovanov s dobrým zmýšľaním, s ktorými je ľahké transigovať, lebo sú vlastenci", „na ľud, ktorý je najspoľahlivejším spojencom Maďarov, lebo nerozmýšľa o formách vlády a najviac sa pripútava k vláde, ktorá mu ponúka najviac materiálnej pomoci." KEMÉNY, G. G.: Iratok..., zv. I., c. d., s. 56. – Pozitívny duch národnostného zákona sa prejavuje napr. aj v odpovedi ministerského predsedu Józsefa Szlávyho na memorandum Matice slovenskej z 15. januára 1873, ktorá bola adresovaná predstaviteľom tejto organizácie. Tamže, s. 391–392.

[3]BOKES, FRANTIŠEK: Dokumenty..., zv. II., s. 359–364.

[4]RUTTKAY, LÁSZLÓ: A felvidéki szlovák iskolák megszüntetése 1874-ben (Zatvorenie hornouhorských slovenských škôl v roku 1874), Pécs 1939. – Iratok a nagyrőcei, turócszentmártoni és znióvárlajai szlovák gymnáziumok megszüntetéséről (Spisy o zatvorení gymnázií v Revúcej, Turčianskom Svätom Martine a Kláštore pod Znievom). In: KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. I., c. d., s. 425–450.

nosťami maďarský jazyk. Tomuto cieľu bola podriadená aj štátna školská politika (Zákonné články XVIII/1879, XXX/1883), pričom sa vláda aj viacerými inými nariadeniami, napr. obežníkom listom z roku 1879, ktorý obmedzil registráciu národnostných spolkov, usilovala položiť základy pre šírenie maďarského jazyka v prostredí nemaďarského obyvateľstva.[5]

Vláda využila slabosť a roztrieštenosť slovenského národného hnutia a súborom protislovenských opatrení sa pokúsila demonštrovať svoju silu a zastrašiť národnostných politikov. V Hornom Uhorsku silneli protislovenské nálady a v tlači sa množili útoky proti Matici slovenskej. Matica bola v tlači obviňovaná z toho, že už od svojho založenia nepracovala iba ako literárny spolok, ale ako hornouhorské centrum *„panslavistickej strany"*, že v nej má svoje korene národnostné buričstvo, teda že všetka matičná činnosť je protinárodná a protištátna.

Voči Matici sa viedlo viactýždňové policajné vyšetrovanie, na základe ktorého bola činnosť Matice slovenskej 6. apríla 1875 nariadením ministra vnútra Kálmána Tiszu pozastavená. Dňa 12. novembra toho istého roka bol spolok úplne zrušený. Majetok Matice vo výške takmer 100 000 forintov bol skonfiškovaný, pričom sa nebrala do úvahy žiadosť vedúcich predstaviteľov spolku, aby o osude majetku rozhodlo v súlade so štatútom valné zhromaždenie organizácie. Podľa oficiálneho zdôvodnenia *„bolo voči činnosti slovenského literárneho a ľudovoosvetového spolku s názvom Matica slovenská vedené policajné vyšetrovanie a z hlásenia o tomto vyšetrovaní vysvitlo, že spomínaný spolok, hoci jeho stanovy nepripúšťajú nijaké angažovanie sa v politických a cirkevných záležitostiach, sa viac než rozvoju literatúry venuje politickému buričstvu s panslavistickým zameraním, že vo svojej literárnej práci sa sústreďuje najmä na vydávanie diel, ktoré skresľujú históriu a roznecujú nenávisť voči uhorskému štátu a maďarskému národu, a napokon, majetok spolku sa proti predpisom využíva na mimospolkové ciele, dokonca aj na súkromné pôžičky a podpory"*.[6]

Opatrenia vlády boli pre slovenské hnutie veľkou ranou, zničili veľkú časť jeho kultúrnych výdobytkov a na dlhý čas prerušili jeho politickú činnosť. Alternatívny politický smer *Nová škola* – ako sme videli – stroskotal a zanikol. Najmä staršia generácia roku 1848, tzv. *memorandisti*, sa – ako jediní predstavitelia slovenských snáh a národných ideí – podobne ako ostatné národnostné hnutia stiahli do pasivity, pričom tak urobili sčasti pre svoje neúspechy a sčasti ako protest proti národnostnej politike vlády. Centrálny denník začiatkom sedemdesiatych rokov založenej Slovenskej národnej strany *Národnie noviny* síce pravidelne útočil na maďarizačnú politiku uhorskej vlády, no politická pasivita strany spôsobila, že sa zúžila spoločenská báza hnutia, v dôsledku čoho mala slovenská politika v osemdesiatych rokoch silne lokálny a provinčný charakter.

[5]POLÁNYI, IMRE: Magyarosítási törekvések Szlovákia területén (1900–1914). Törekvés az iskolák magyarosítására. (Úsilia o pomaďarčovanie na území Slovenska [1900–1914]. Úsilie pomaďarčiť školy.) Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1962, s. 115–132. – POTEMRA, MICHAL: Školská politika maďarských vlád na Slovensku na rozhraní 19. a 20. storočia. HČ 1978, č. 4, s. 497–536. – Spomínané zákony o vzdelávaní ľudu, stredných a materských školách a nariadenie z roku 1879 publikuje KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 620–622., 681–683., 809–811.

[6]Uznesenie ministerskej rady vo veci vyšetrovania Matice slovenskej, 1. apríl 1875. – KEMÉNY, G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 508.

Maďarské vedenie a administratíva hornouhorských žúp využili pasivitu slovenského národného hnutia a od začiatku osemdesiatych rokov sa v záujme šírenia maďarského jazyka pustili do koordinovanej spoločenskej akcie. Na maďarizačné hnutie mala mimoriadne veľký vplyv brožúra Bélu Grünwalda z roku 1878 s názvom *Horné Uhorsko (Felvidék)*.[7] Grünwald, ktorý bol v krajine populárny nielen ako poslanec snemu, ale aj ako autor vynikajúcich diel o histórii a verejnej správe, svojou brožúrou v celej krajine oživil šovinistického ducha, vytvoril ideológiu pomaďarčovania a stal sa jednou z vedúcich duchovných osobností protislovenského prúdu. Navyše ako podžupan Zvolenskej župy získal aj podporu Horného Uhorska a žúp iných regiónov. Zatvorenie slovenských škôl bolo v období dualizmu jednou z najväčších národnostnopolitických akcií, ktorá sa konala na podnet zo župy a ktorú inicioval práve Grünwald. Tisza sa v každom prípade poučil z vytvárania atmosféry v župách a neskôr už zasahovanie žúp do celoštátnej politiky – najmä v národnostnej otázke – oceňoval menej.[8]

V úvode svojej „politickej štúdie" dospel Grünwald na základe etnickej štruktúry Horného Uhorska, mohutnejúceho politického a kultúrneho organizovania sa Slovákov a silnejúcej – zo zahraničia usmerňovanej –"panslavistickej agitácie" k záveru, že Horné Uhorsko je pre uhorský štát vážnou hrozbou, a keďže je táto hrozba veľká, treba neodkladne pomaďarčovať. Podľa neho je na pomaďarčovanie potrebná koordinovaná činnosť vlády, orgánov miestnej správy a inteligencie; je potrebné zakladať pomaďarčujúce spolky a materiálno-mravne ich podporovať; vzkriesiť a posilniť národného ducha v Hornom Uhorsku; pomaďarčiť materské a ľudové školy, omše; zabezpečiť výlučné postavenie maďarského jazyka.

Cieľ, ktorý treba dosiahnuť, opísal Grünwald takto: „*Naša misia je v rámci hraníc krajiny a spočíva v tom, že musíme obsadiť tento štát až po najvzdialenejšiu hranicu, musíme v nej zaujať postavenie, ktoré sme vzhľadom na našu početnú, majetkovú, mravnú a duchovnú prevahu, náš historický význam, oprávnení zaujať, naplňme celú krajinu maďarským národným duchom: v našom záujme a v záujme ľudstva pozdvihnime k sebe a zušľachtime cudzie, zaostalé ľudské plemená, ktoré v nej žijú.*"[9]

Grünwald opísal aj cieľ a perspektívu pomaďarčovania: „*Ak chceme žiť, musíme sa rozmnožovať a posilňovať prostredníctvom asimilácie cudzích prvkov. Nesmieme dopustiť, aby sa nemaďarské plemená žijúce v uhorskom štáte emancipovali, rozvíjali svoj pocit solidarity s príbuznými plemenami: najmä Slovákov žijúcich na území Uhorska musíme vytrhnúť z tela Slovanstva a pripútať ich k sebe tak silno, aby nám boli tým, čím boli Alsasania a lotrinskí Nemci pre Francúzov. Ak sa nám podarí pripútať si k sebe Slovákov, naveky ich vytrhneme zo Slovanstva, a ak k nim pripojíme nemecký prvok, ktorý je z početného hľadiska taký veľký ako slovenský, a ak bude aj on lipnúť na maďarskom prvku a nechá sa Maďarmi pomaly-pomaly asimilovať, tak môžeme*

[7]GRÜNWALD, BÉLA: A felvidék, c. d., s. 18.

[8]Zvolenskú župu, ktorá iniciovala zrušenie slovenských stredných škôl, podporovalo dovedna 26 orgánov miestnej správy. O prejavoch tejto ranej národnopolitickej aktivity žúp pozri RUTTKAY, L.: A felvidéki..., c. d., s. 8–10. O Grünwaldových národnopolitických názoroch pozri LACKÓ, MIHÁLY: Halál Párizsban. Grünwald Béla történész művei és betegségei (Smrť v Paríži. Diela a nemoci historika Bélu Grünwalda). Budapest 1986, s. 30–40.

[9]GRÜNWALD, BÉLA: A Felvidék..., c. d., s. 22

pokojne hľadieť do budúcnosti. V krajine potom nebude 6, ale 10 000 000 Maďarov, ktorí ostatné 3 000 000 Nemaďarov ľahko vyvážia."[10]

Grünwaldov asimilačný program je teda omnoho radikálnejší než spomínané predstavy Beksicsa, presadzujúce politickú asimiláciu, čo dokazujú aj jeho nevyberané prostriedky.

V nemalej miere práve pod vplyvom Grünwaldovej brožúry vznikali od roku 1881 po celej krajine, no najmä v Hornom Uhorsku, osvetové spolky, ktorých sotva skrývaným cieľom bolo šírenie maďarského jazyka a vlasteneckého ducha. V Hornom Uhorsku spomedzi nich zohral najväčšiu úlohu Hornouhorský maďarský vzdelávací spolok založený v roku 1882. V obciach obývaných Slovákmi zakladal zo svojho majetku, ktorý pochádzal zo štátnych i župných zdrojov a zbierok, maďarské materské školy, ľudové knižnice a maďarské kultúrne spolky. Spolok zadarmo rozdával učebnice písané v maďarskom jazyku a odmenami sa snažil motivovať učiteľov na efektívne šírenie maďarského jazyka. Organizoval kultúrne predstavenia, kurzy, ktoré slúžili propagácii maďarského jazyka.

Spolok FEMKE vydával aj vlastné noviny s názvom Felsőmagyarországi Nemzetőr (Hornouhorský strážca národa), ktoré sa ihneď stali hlásnou trúbou maďarizačného hnutia. Maďarizačná činnosť spolku však priniesla iba veľmi skromné výsledky. Väčšina akcií zameraných na šírenie jazyka sa z dôvodu nezáujmu skončila neúspešne, preto ich bolo treba pozastaviť. Spolok napriek rozsiahlej materiálnej a morálnej podpore zo strany vlády a župnej správy nenaplnil očakávania, ktoré sa doňho vkladali.[11]

Medzi hornouhorskými vzdelávacími spolkami mal zvláštne postavenie *Uhorsko-krajinský slovenský vzdelávací spolok* (Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület) -založený v roku 1885. Spolok svoju činnosť rozvíjal v slovenskom jazyku a v jeho oficiálnom programe – hoci vznikol ako výsledok spoločnej iniciatívy vlády a „hornouhorského vlasteneckého obecenstva" – nefigurovala otvorená maďarizácia, ale zvyšovanie duchovnej a mravnej úrovne slovenského ľudu pomocou literárnych prostriedkov. Spolok sa výchovou vo vlasteneckom duchu snažil svoj program aj realizovať.

Po zatvorení *Matice slovenskej* nezostal už Slovákom nijaký kultúrny spolok, ktorý by bol schopný organizovať a usmerňovať ich kultúrny a vedecký život. Zostávajúce spolky – ženský spolok *Živena*, *Muzeálna slovenská spoločnosť* a *Spoločnosť svätého Vojtecha (Adalberta)* – neboli schopné plniť túto úlohu. Majetok Matice, ktorý dosahoval výšku približne 100 000 forintov, vláda protiprávne skonfiškovala. Keďže o skonfiškovaní majetku nerozhodol súd, vedenie Matice a slovenskí politici sa nevzdali nádeje, že zabavený majetok získajú späť.

Vládu zasypávali množstvom žiadostí a memoránd, žiadali, aby sa zabavené finančné prostriedky použili na pôvodné ciele a aby bola opäť povolená činnosť Matice; delegácia Matice slovenskej navštívila aj Viedeň, aby presvedčila cisára o potrebe zmeniť rozhodnutie uhorského ministerstva vnútra. Hoci slovenské pokusy boli neúspešné, za-

[10]Tamže.

[11]FEMKE vyvíjala v hornouhorskom regióne veľmi rozsiahlu a rozmanitú činnosť, o ktorej informovala vo svojich pravidelne vychádzajúcich ročenkách (A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület Évkönyve 1882–1918, Ročenka Hornouhorského maďarského vzdelávacieho spolku 1882–1918) a výročných správach (Jelentés a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület ... évi működéséről, Správa o činnosti Hornouhorského maďarského vzdelávacieho spolku

bavený matičný majetok spôsoboval vláde čoraz väčšie nepríjemnosti, a to aj z toho dôvodu, že záležitosti sa venovala aj česká a rakúska tlač.

Po týchto udalostiach sa zrodila myšlienka založiť vládny slovenský vzdelávací spolok, ktorého oficiálnym cieľom bol rozvoj a šírenie slovenskej kultúry. Podstatou jeho činnosti však v skutočnosti bolo legálnou formou odviesť od pôvodného účelu časť matičného majetku. Založením spolku – ktorý oficiálne vznikol ako právny nástupca Matice – zároveň formálne zanikol aj právny základ žiadostí slovenských politikov o povolenie činnosti Matice a navrátenie jej majetku, veď nový spolok oficiálne využíval matičný peňažný fond na rozvoj slovenskej kultúry.[12]

Vládna iniciatíva sa stretla s priaznivým ohlasom v kruhu hornouhorskej džentríckej byrokracie. Aj ona spolok potrebovala, lebo *„nemožno pochybovať o tom, že aj napriek urýchlenému postupu maďarizácie budeme mať ešte veľmi dlho veľmi veľa Slovákov, ktorí z rôznych dôvodov nebudú čítať po maďarsky, no istú duchovnú potravu predsa len budú potrebovať. Ak im túto potravu neponúkneme my, potom ju dostanú z takého miesta, v ktorom bolo vždy prvoradým cieľom kriesiť protimaďarské zmýšľanie.*"[13] Úlohou spolku bola úzka spolupráca s FEMKE, šírenie vlasteneckého ducha v slovenskom vidieckom prostredí a príprava na asimiláciu.

Rokovania vlády a predstaviteľov, resp. úradníkov hornouhorských žúp sa začali už začiatkom roka 1884, dňa 25. apríla 1884 boli ministerstvu vnútra predložené stanovy spolku, ktoré ich 12. novembra 1884 schválilo. Ustanovujúce zasadnutie *Uhorsko-krajinského slovenského vzdelávacieho spolku* (*Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület*) sa konalo 14. februára 1885.[14]

Na ustanovujúcej schôdzi sa zúčastnili všetky významné osobnosti spoločenského života Horného Uhorska, župani, poslanci snemu, vládni úradníci. Za predsedu spolku bol zvolený banskobystrický biskup György Császka, za podpredsedu podžupan zvolenskej župy barón Béla Radvánszky a tajomníkom sa stal poslanec snemu Mihály Zsilinszky. Vo vedení spolku nájdeme ministra dopravy hornouhorského pôvodu Gábora Barossa, podžupanov Zvolenskej, Nitrianskej, Turčianskej, Liptovskej, Novohradskej a Oravskej župy, šarišského župana Tamása Mattyasovszkého, 17 poslancov snemu a mnoho hornouhorských aristokratov, teda všetkých tých, ktorí zohrávali kľúčovú úlohu aj v činnosti FEMKE. Podľa stanov cieľom spolku bolo: *„Pomocou literárnych*

v roku ...). Spolok založil v deviatich župách a Banskej Štiavnici nadácie. Z vlastných zdrojov prevádzkoval vyše tridsať maďarských materských škôl, v ktorých bola povinným vyučovacím jazykom maďarčina, predpis dokonca stanovil, že „v prípade, ak učiteľky ovládajú aj iný jazyk ako maďarský, v oblasti, kde je tento iný jazyk domáci, ich nemožno zamestnať". – A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület Óvoda Szabályzata (Predpisy Hornouhorského maďarského vzdelávacieho spolku pre materské školy). Nitra r. n. Predpisy boli prijaté na zasadnutí FEMKE v roku 1886 v Balassagyarmate. O činnosti FEMKE pozri napr. SMIDÁK, DEZIDER: Niektoré problémy Hornouhorského maďarského vzdelávacieho spolku (1882–1919). In: Kapitoly z dejín Nitry. Bratislava 1963, s. 119–142. – SMIDÁK, DEZIDER: Vplyv maďarizačného spolku FEMKE na vývoj slovenskej spoločnosti (1882–1919). In: Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre (9) 1966. Spoločenské vedy. Bratislava 1966, s. 103–117.

[12]BOKES, FRANTIŠEK: Dokumenty... II., c. d., s. 374–379.

[13]Ruffy Pál jelentése az egyesület 30 éves működéséről (Správa Pála Ruffyho o tridsaťročnej činnosti spolku), REZsL, Tisza-iratok, IX/a.

[14]Felsőmagyarországi Nemzetőr (3) 15. február 1885.

prostriedkov pozdvihnúť duchovnú a mravnú úroveň slovenského obyvateľstva v Uhorsku. Z pôsobnosti spolku sú úplne vylúčené všetky politické a cirkevné otázky."[15] Podľa stanov malo v rukách všetky práva usmerňovať činnosť spolku predstavenstvo, ktoré disponovalo právom dopĺňať sa, pričom kompetencie valného zhromaždenia boli oklieštené do tej miery, že valné zhromaždenie iba bralo na vedomie správy predstavenstva. Toto opatrenie malo zabrániť tomu, aby činnosť spolku neovplyvňovala prípadná „panslavistická" agitácia v členských radoch. Poľom pôsobnosti spolku bolo desať hornouhorských žúp (Oravská, Tekovská, Gemersko-Malohontská, Hontianska, Liptovská, Novohradská, Bratislavská, Trenčianska, Turčianska, Zvolenská), v ktorých predtým pracovala Matica slovenská, lebo v nich – podľa zdôvodnenia – hovorilo slovenské obyvateľstvo rovnakým nárečím, ktoré sa výrazne líšilo od spišského, šarišského a zemplínskeho dialektu.[16]

Nový spolok ihneď zaslal ministerstvu vnútra žiadosť vo veci predisponovania matičného majetku a už na druhý deň prišla kladná odpoveď. Spolok okrem toho vo forme vládnych subvencií dostal aj úroky matičného fondu, ktoré predstavovali približne tri štvrtiny jeho rozpočtu (5 000 forintov). Matičný fond zostal aj naďalej pod správou ministerstva vnútra a spolok z neho podľa potrieb dostával menšie sumy.[17]

Vznik spolku vyvolal veľký ohlas v hornouhorskej tlači. Časopis *Felsőmagyarországi Nemzetőr* vo viacstranovom článku uvítal založenie spolku, ktorý *„sa zrodil ako duchovná zbraň na vyváženie šíriaceho sa panslavizmu"*. Podľa článku je úlohou spolku saturovať slovenský ľud populárnovedeckou literatúrou, ktorá je svojím vlasteneckým duchom vhodná na to, aby udržiavala v slovenskom ľude lásku k vlasti. Dôležitým aspektom je, aby publikácie boli lacné a knižnice a učitelia ich dostávali zadarmo, aby *„ich blahodarný vplyv siahal čo najhlbšie a šíril sa v čo najširšom kruhu"*.[18] Časopis FEMKE pokladal za prvoradú úlohu potlačenie vplyvu českého jazyka a kultúry: *„Ak už niekto má mať duchovný vplyv na Slovákov, ktorí ešte nie sú schopní viesť samostatný duchovný a literárny život, nie je lepšie, ak na nich vplývame my, a to jediným cieľavedomým prostriedkom, literárnymi dielami vychádzajúcimi v slovenskom jazyku, čo má pre slovenský ľud ešte tú nepochybnú výhodu, že pestujeme jeho jazyk, ktorého sa slovenskí nacionalisti, aby zakryli svoju duchovnú chudobu, chcú vzdať v prospech jazyka českého.*"[19]

Slovenské a české periodiká sa postavili k vzniku spolku podozrievavo. Nemali námietky proti tomu, aby spolok vydával maďarské knihy v slovenskom preklade, no jednotne protestovali proti tomu, aby sa na tento cieľ použil majetok Matice slovenskej. Bývalý tajomník Matice František Sasinek v otvorenom liste „Pred Bohom a svetom" uverejnenom v Národných novinách protestoval proti protiprávnemu použitiu matičných financií.[20]

FEMKE, prirodzene, podporovala vznik nového spolku: *„Slovenský osvetový spolok nám sňal z pliec časť ťarchy, jeho činnosť nám pripraví pôdu. Slovenský ľud si vďaka spolku obľúbi svoju uhorskú vlasť, posilní sa jeho vernosť a láska k uhorskej domovine,*

[15]Felsőmagyarországi Nemzetőr 1. apríl 1885.
[16]Tamže.
[17]Tamže.
[18]Tamže, 1. február 1885.
[19]A Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület hivatása (Poslanie Uhorsko-krajinského slovenského vzdelávacieho spolku). Felsőmagyarországi Nemzetőr 15. máj 1885.
[20]Národnie noviny 3. február 1885.

a my, keď k nemu zavítame s úsilím šíriť maďarského ducha a jazyk, nájdeme otvorené náručia, lebo Slováci sa prostredníctvom slovenského vzdelávacieho spolku naučia, že my sme skutočne ich bratia, a nie nepriatelia, ako to rôzne Noviny a Hlásniky učia už desaťročia... Budú šíriť lásku k uhorskej vlasti v slovenskom jazyku, nasmerujú dezorientované myslenie slovenského ľudu správnym smerom, a tým ho učinia schopným prijať maďarského ducha a túžiacim poznať maďarský jazyk."[21]

Činnosť týchto dvoch spolkov si teda ohľadne základných cieľov neprotirečila. Úlohou FEMKE bolo pomaďarčovanie miest, keďže mestá sú centrami kultúry a ich vplyv má dosah aj na okolité oblasti. „*Úlohou slovenského vzdelávacieho spolku je pozdvihnúť vzdelanostnú úroveň slovenského ľudu v dedinách, v ktorých sa nedá s maďarizáciou patrične uspieť už aj kvôli topografickým pomerom.*"[22]

Zakladatelia Uhorsko-krajinského slovenského vzdelávacieho spolku tým zároveň vytýčili cieľ šíriť medzi slovenským dedinským ľudom uhorské vlastenectvo a propagovať spoločnú historickú tradíciu, aby sa v slovenskom ľude posilnili už existujúce emocionálne väzby na Uhorsko. Slovenský ľud mal uveriť, že Slováci sú v zmysle idey uhorskej štátnosti súčasťou jednotného a nedeliteľného maďarského politického národa, že sú vlastne po slovensky hovoriacimi Maďarmi. Slováci mali najprv prebrať maďarského ducha a zvyky, neskôr maďarský jazyk a splynúť s Maďarmi. Skutočnou úlohou spolku bolo teda pripraviť pôdu pre činnosť maďarizačných spolkov.

Činnosť spolku si však napriek tomu nezískala bezvýhradnú priazeň hornouhorských maďarských kruhov, ktoré neoceňovali, ale naopak kritizovali fakt, že spolok používa pri príprave pôdy na postupnú asimiláciu Slovákov omnoho trpezlivejší tón než FEMKE. Spolok napríklad zdôrazňoval, že „*uhorský štát nevezme Slovákom ani ich jazyk, ani ich domáce zvyky. Nech sa modlia k Bohu vo vlastnom jazyku, nech slúžia vlasti ako verní synovia uhorskej domoviny hovoriaci slovenským jazykom, ktorí spolu so všetkými obyvateľmi krajiny rovnocenne participujú na všetkých právach a povinnostiach voči uhorskej vlasti a ako štátni občania hovoriaci slovenským jazykom sú organickou časťou nedeliteľného jednotného maďarského národa. Treba poznať charakter slovenského ľudu, je to krotký, mierumilovný, trpezlivý, pracovitý ľud, je poddajný, formovateľný, dá sa viesť, no nevysmievajme sa z jeho jazyka, zvykov, kroja*".[23] Tento postoj sa úplne líšil od Grünwaldovej ideológie, podľa ktorej „*je maďarská rasa v každom ohľade nadradená nad slovenskú. Jej duchovné schopnosti sú väčšie, mravnosť silnejšia, jej sebavedomie opovrhuje zhrbeným sluhovským charakterom Slováka.*"[24]

[21]Felsőmagyarországi Nemzetőr 15. máj 1885.

[22]Tamže.

[23]Tamže.

[24]GRÜNWALD, BÉLA: A Felvidék, c. d., s. 32. V Grünwaldovej štúdii je mnoho myšlienok, ktoré urážajú Slovákov: napr. „Ten, kto je v Hornom Uhorsku pánom, ten je už Maďar, nie Slovák." (s. 29) „... iba ten, kto nehovorí iným jazykom, a preto sa nachádza na najnižšom stupni vzdelanostnej úrovne, rozpráva po slovensky." (s. 31) „Ten, kto dôverne pozná pomery v Hornom Uhorsku, musí prísť k záveru, že Uhorsko má obyvateľov rozprávajúcich slovenským jazykom, no slovenská národnosť neexistuje." (s. 35) Posledný výrok môžeme, samozrejme, chápať aj tak, že Grünwald priveľmi kriticky vnímal retardovaný vývoj sebaurčenia slovenského národného spoločenstva.

Spolok chtiac-nechtiac pomohol rozvoju slovenského literárneho jazyka, zvýšil duchovnú úroveň ľudu a jeho materiálnu situáciu. Podobne ako slovenskí konzervatívni politici z Turčianskeho Svätého Martina – pravda, s celkom rozdielnym zámerom – bojoval proti nepriaznivému vplyvu českej literatúry a jazyka, ktorý „škodí slovenskej kultúre". Spolok dal preložiť do slovenčiny diela Aranya, Petőfiho, Jókaiho, Gárdonyiho, dokonca aj Sofokla. Prostredníctvom pôdohospodárskych odborných rád presviedčal slovenských sedliakov, aby si osvojili moderné spôsoby hospodárenia, vstúpil do boja s alkoholizmom, ktorý bol medzi Slovákmi veľmi rozšírený, a veľmi skoro spustil aj protivysťahovaleckú propagandu. Pomáhal gazdinám zariaďovať domy čisto, zdravo, jednoducho, ale prakticky. Stupňujúce sa nepochopenie a nevôľa, ktorú voči činnosti spolku prejavovali šovinistickí ideológovia a publicisti, je teda pochopiteľná.

Géza Kostenszky vo svojej práci „Nemzeti politika a Felvidéken" (Národná politika v Hornom Uhorsku) píše: *„Slovenský vzdelávací spolok nenaplnil očakávania, ktoré doňho pri jeho vzniku vkladali hornouhorskí vlastenci. Namiesto populárnych, periodických publikácií kŕmil slovenských čitateľov akýmisi vzletnými experimentmi, prekladmi cudzích klasikov (...) Už samotný fakt, že pestujeme, rozvíjame slovenskú literatúru, je z hľadiska Maďarov úplne pomýlenou záležitosťou, lebo ak by bolo toto úsilie úspešné, Slováci by sa osamostatnili od maďarskej kultúry, čím by sme sami privodili víťazstvo panslavizmu. Ak by spolok zanikol, oplakávalo by ho iba málo ľudí."*[25]

Na spolok zároveň útočil – kvôli maďarizačným cieľom v jeho programe – aj Lajos Mocsáry, ktorý kritizoval zámer spolku po slovensky maďarizovať tých, ktorých sa nepodarilo maďarizovať ostatným maďarizačným spolkom po maďarsky.

Pri vzniku spolku v roku 1885 sa jeho zakladatelia nádejali, že vďaka spolupráci vlády, hornouhorskej verejnej správy a „vlasteneckého obecenstva" dosiahnu pri šírení vlasteneckého ducha a potlačení českého vplyvu, ktorý ohrozoval ich záujmy, veľké úspechy. Tieto nádeje sa však väčšinou nenaplnili. Počiatočné oduševnenie džentríckej byrokracie postupne ochablo a úmerne tomu klesala aj ich materiálna a mravná podpora.[26]

Tieto dôvody spôsobili, že spolok nebol na konci 19. storočia schopný zabrániť znovuoživeniu a rýchlemu rozprúdeniu slovenského národného hnutia, dokonca nebol schopný ani vyvážiť ho.

V desaťročiach po vyrovnaní vládna národnostná politika v Uhorsku skutočne nedisponovala dôveryhodnými informáciami o smerovaní hornouhorského slovenského národnostného hnutia. Konfrontačný kurz maďarského nacionalizmu, ktorý sa rodil najmä v župách a zosilnel v sedemdesiatych rokoch 19. storočia, si vytýčil za cieľ likvidáciu národnostných hnutí, ktoré v mnohých regiónoch v súlade s národnostným zákonom využili právo používať svoj jazyk, teda predstavovali konkurenciu. Zo spisov o zrušení troch slovenských gymnázií vychádza najavo, že vláda sa stotožnila so strachom župných maďarských kruhov o živobytie a využila chyby, ktoré sa dali vyriešiť aj disciplinárnymi trestami, dokonca sa pokúsila presadiť názor, že likvidácia národnostného školstva je v záujme budovania štátom riadeného školského systému. V súvislosti s vyšetrovaním okolo gymnázia v Turčianskom Svätom Martine právom napísal predunajský superintendent Lajos Geduly ministrovi Trefortovi, že v záujme uplatnenia

[25]KOSTENSZKY, GÉZA: Nemzeti politika a Felvidéken (Národná politika v Hornom Uhorsku). Budapest 1893, s. 6.

[26]Tento proces odzrkadľuje upadajúci záujem časopisu Felsőmagyarországi Nemzetőr o spolok.

najtvrdších sankcií proti školám bolo potrebné za protištátnu činnosť vyhlásiť národnostné uvedomenie učiteľov a lásku k materinskej reči.[27]

Vládni činitelia zodpovední za národnostnú politiku sa napriek tomu snažili vyvodiť z prvých skúseností hornouhorskej národnostnej politiky aj všeobecne platné poučenia. Podľa záznamu štátneho tajomníka ministerstva kultu a školstva Gedeona Tanárkyho mohla hornouhorská politika budovať iba na „bdelej, dôslednej a najmä rozhodnej" práci vlády, na starostlivo vyberaných župných orgánoch a na spoľahlivosti úradníkov, učiteľov, farárov pracujúcich v slovenských regiónoch.[28] O regionálnych vzdelávacích spolkoch však veľmi rýchlo vyšlo najavo, že nie sú schopné meritórne podporovať realizáciu vládnych predstáv a nanajvýš príležitostne sa dajú využiť, resp. že sa možno o ne oprieť pri napĺňaní cieľov pomaďarčovania.

Kľúčové otázky hornouhorskej vládnej politiky

V súvislosti s hornouhorským slovenským a rusínskym národno-národnostným hnutím sa v počiatočnej fáze dualizmu udomácnil v uhorskej národnostnej politike pojem panslavizmus, ktorého význam bol vo vnútro- a zahraničnopolitickom kontexte pomerne vágny a nejasný. Za prejav panslavizmu sa v Uhorsku v prvom rade pokladali sympatie uhorských slovanských národností k Rusku a všeobecne k Slovanstvu. Napríklad Béla Grünwald dokazoval panslavistický charakter slovenského národného hnutia tým, že podľa jeho názoru nemala slovenská národná idea nijaké historické a psychologické opodstatnenie, preto sa národne uvedomelí Slováci takmer inštinktívne chceli stať súčasťou väčšieho slovanského spoločenstva: „*... ešte aj tí, čo zdanlivo bojujú za záujmy Slovákov, nechcú pre nich zabezpečiť samostatnú existenciu, ale ich iba pripraviť a urobiť náchylnými na to, aby čo najľahšie splynuli so slovanskou masou.*"[29]

V dobovej publicistike sa slovo panslavizmus už-už stalo synonymom slova vlastizrada, ako to napokon v polemike s Grünwaldom poznamenal aj významný príslušník Slovenskej národnej strany Michal Mudroň. Najimpulzívnejší Grünwaldov nasledovník Béla R. Miticzi ponúkol takúto vágnu definíciu: „*... panslavizmus: je úsilie zamerané proti nášmu bytiu, ktoré ohrozuje našu štátnosť, je to úsilie, ktorého cieľom je rozvrátiť tisícročie fungujúce politické rámce, za cieľ si vytýčil zmeny, ktoré nemajú ani historické, ani geografické, tobôž etnografické oprávnenie...*"[30]

[27]Správu Lajosa Gedulyho z 3. mája 1874 publikuje RUTTKAY, L.: A felvidéki..., c. d., s. 101–106.

[28]Rozsiahly výťah zo správy štátneho tajomníka Gedeona Tanárkyho pozri tamže, s. 65–69.

[29]GRÜNWALD, BÉLA: A felvidék, c. d., s. 49.

[30]R. MITICZI, BÉLA: Panszlávizmus, c. d., s. 9.

V prvých obežníkoch, nariadeniach uhorskej vlády, týkajúcich sa panslavistických tendencií a javov, sa takisto operovalo s takto vágne chápaným pojmom. V čase východnej krízy nariadil Kálmán Tisza policajný dohľad nad osobami, ktoré boli v župách všeobecne známe tým, že *„sa venujú panslavistickým špekuláciám a poburovaniu"*.[31] V osemdesiatych rokoch 19. storočia nariadil Tisza v prostredí hornouhorských Slovákov nejeden prísny policajný dohľad, ktorý odôvodňoval situáciou na Balkáne, resp. vplyvom prenikajúcim z Balkánu, lebo sa obával, že panslavistická idea je schopná zjednotiť Slovanov žijúcich v Uhorsku.[32] Podžupan Turčianskej župy Lajos Lehoczky v odpovedi na obežník Tiszu z roku 1885 s panslavistickou tematikou ponúkol novú, dá sa povedať funkcionálnu definíciu panslavizmu: *„... myšlienky dotýkajúce sa vlastizrady, ktoré pri každej príležitosti zdôrazňuje celé panslavistické slovanské záujmové spoločenstvo (...) ponúkajú najmä to, čo možno ponúknuť bez obvinenia z poburovania k otvoreným nepokojom."*[33] Stropkovský hlavný slúžny István Molnár v správe zaslanej zemplínskemu županovi konkretizuje vyššie citovanú definíciu takto: To, že *„panslavizmus má svojich tajných propagátorov, ktorí sú nepriateľmi idey uhorskej štátnosti, aj v našom Hornom Uhorsku, dokazuje mnoho signálov... Na prsiach našej milovanej vlasti tajne parazitujú ničomníci, pričom nejeden spomedzi nich túžobne hľadí na nočného molocha, ktorého hniezdenie je zamerané proti našej domovine a monarchii, lebo chce, aby sa naplnili jeho podlé zámery a aby história čo najskôr hovorila o Uhorsku ako o zaniknutom kráľovstve a národe."*[34]

Onálepkovanie politických úsilí slovenského národného hnutia pojmom panslavizmus by samo osebe nebolo vážnym zdrojom konfliktov, veď triezvo zmýšľajúci, vplyvní politici na obidvoch stranách vedeli, že neorganizované hnutie malého národa nemôže mať a priori panslavistické ambície a že za podobnými vyhláseniami jednotlivcov z radov slovenskej inteligencie sa skrýva iba nekritický obdiv k Rusku a snaha udržiavať kontakty, čo však nemalo masovú bázu. Liptovský župan Márton Szent-Iványi počas výmeny listov, ku ktorej došlo na margo povolenia vystúpenia oravského slovenského ochotníckeho divadelného súboru v Liptovskom Svätom Mikuláši, charakterizoval v liste zo 7. októbra 1879 rámce slovenskej náklonnosti k Rusku nasledovne: *„Mýli sa ten, kto sa domnieva, že prianím panslávov je ruské hnutie. Ruskú vládu odmietajú, pod záštitou ústavy sa cítia dobre a netúžia po korbáči. (...) Nepotrebujú teda ruskú vládu, ale slovanské Rakúsko, ktoré má vzniknúť zmietnutím maďarskej a rakúskej hegemónie, dualizmu."*[35]

Globálnu diagnózu liptovského župana môžeme pokladať za presnú, veď cesty Vajanského, Mudroňa, či Škultétyho do Ruska, ich ruská korešpondencia, respektíve pomerne nízka, niekoľkotisícrubľová ročná podpora pre *Národnie noviny* boli všeobecne známe a nikto ich nepokladal z hľadiska bezpečnosti štátu za nebezpečné. Navyše kontakty všeobecne známych rusofilských slovenských politikov s Petrohradom alebo pred-

[31]ŠOBA Levoča. Spišská župa, županské dôverné spisy 1876. Obežník ministra vnútra 1060 rez. 1876.

[32]ŠOBA Levoča. MV 552 rez. 1881. Porov. SNA, Bratislava, Uhorské kráľovské Ministerstvo vnútra 2. MV 762 rez. 1887.

[33]Tamže, SNA, Bratislava, MV 1176 rez. 1885.

[34]Tamže, SNA, Bratislava, MV 557 rez. 1887.

[35]Liptovská župa, županské dôverné spisy 139/1879.

staviteľmi iných slovanských národov monarchie sa najčastejšie uskutočňovali pod policajným dohľadom. Predstaviteľov hornouhorského maďarského politického života, ktorí hľadali najúčinnejšie metódy, ako paralyzovať slovenské hnutie, nesporne iritovala už samotná existencia slovenského hnutia, jeho pomerne rýchly rozvoj v porovnaní s maďarskými spolkami a expanzia, ktorá sa zdala nezadržateľná. V osemdesiatych rokoch 19. storočia sa aj vláda snažila prehodnotiť, presnejšie povedané postaviť svoju hornouhorskú politickú koncepciu na nové základy.

Hornouhorský maďarský vzdelávací spolok a lokálne maďarizačné spolky, ktoré rástli ako huby po daždi, no boli ešte bezvýznamnejšie a nemohúcejšie, nedokázali vyvinúť nijakú činnosť, ktorá by meritórne pôsobila proti rozvoju slovenského hnutia, organizujúceho sa vďaka pomoci opozičnej tlače a cirkevnému životu v materinskej reči. Navyše aj činnosť týchto spolkov bola neustálym terčom národnostnej tlače a národnostných organizácií. Najmä činnosť FEMKE vyvolávala v slovenskej politickej verejnej mienke (t. j. v tlači a skupinách, ktoré sa venovali politike) čoraz intenzívnejšie antipatie. Veľké pobúrenie vyvolala tzv. dolnozemská akcia spolku, v rámci ktorej bolo pri piatich príležitostiach presťahovaných zo slovenských žúp do dolnozemských maďarských rodín spolu takmer tisíc slovenských detí, často bez súhlasu ich najbližších príbuzných. Z veľkej časti išlo o siroty alebo polosiroty a ich presťahovaním na Dolnú zem chcela FEMKE jednak týmto deťom pomôcť, jednak prispieť k urýchlenému pomaďarčeniu slovenskej mládeže. Táto akcia, ktorá nedbala na základné zásady dobrovoľnosti a humánnosti, veľmi uškodila nielen autorite spolku, ale aj dobrej povesti maďarského spoločenstva v Hornom Uhorsku, ako aj povesti celej krajiny.[36]

Aj samotné vedenie spolku si uvedomilo, že dolnozemskou akciou presídľovania detí prestrelilo. Neskôr sa svoje maďarizačné ciele snažilo spopularizovať najmä v školskej politike a na poli hospodárskej politiky. Memorandum FEMKE zaslané

[36] K akcii FEMKE zameranej na presídlenie detí pozri leták Hlas k rodičom slovenským, tútorom, predstaveným a všetkým priateľom detí a mládeže (Praha 1892), ktorý sa nachádza medzi prezidiálnymi spismi Ministerstva vnútra Uhorského kráľovstva – 893. pod č. 1902 rez. Spolu sa realizovalo päť presídľovacích akcií: v roku 1874 zobrali do dolnozemských maďarských rodín 400 detí, v roku 1887 190, v roku 1888 z Trenčianskej župy 86, v tom istom roku z Liptovskej župy neznámy počet a v roku 1892 zasa 174 detí. Správa spolku z mája 1893 o poslednej akcii obsahuje tieto fakty: Na Dolnú zem bolo presídlených namiesto oficiálne oznámených 500 detí 270 a 130 sa spomedzi nich čoskoro vrátilo domov. Celú akciu charakterizoval nedostatok prezieravosti. „Z Nitry bola do starostlivosti milosrdných ľudí presídlená celá armáda na ulici pochytaných (!), nezbedných detí." Medzi presídlenými deťmi sa našlo aj šesť maďarských. Deti umiestnili v Nagykőrösi, Kecskeméte, Hódmezővásárhelyi, Hajdúböszörményi (78 detí). Podľa pisateľa správy sa každé dieťa dostalo do lepších podmienok, než v akých žilo doma, všetky deti sa čoskoro naučili po maďarsky. Autor správy zároveň zdôrazňuje: *„Ani napriek povedanému nevidím praktický zmysel takéhoto hromadného presídľovania. Ak má byť jeho tendenciou umelé znižovanie počtu Slovákov a zároveň zvyšovanie počtu Maďarov, tak by sa to muselo diať v takých reláciách, v dôsledku ktorých by sa Horné Uhorsko vyľudnilo, čo by malo vážne následky. (...) Úplne inou otázkou je, či by nebolo možné nasmerovať beztak nezadržateľné vysťahovalectvo Slovákov do Ameriky na Dolnú zem."* Postoj zo správy FEMKE, ktorý by mohol byť aj básnickou otázkou, autor doplnil ešte jedným poznatkom: *„Po skutočne vydarenom presídlení sa deti nevracajú späť, teda Horné Uhorsko sa nepomaďarčuje."* Akcia FEMKE sa z nápadu umiestniť v maďarských rodinách tie slovenské deti, ktoré po epidémii cholery zúriacej

ministerskému predsedovi Dezső Bánffymu kládlo prvýkrát dôraz na zlepšenie hospodárskych podmienok v Hornom Uhorsku v roku 1895, a to práve v záujme zabrzdenia „panslavizmu". FEMKE zároveň iniciovala aj účinnejšiu a rozhodnejšiu vládnu tlačovú politiku.[37]

Často a z mnohých strán kritizovaný radikalizmus národnostnej politiky Bánffyho vlády nekriticky prijali možno iba maďarizačné spolky, ktoré ho dokonca uvítali ako účinné riešenie národnostnej otázky. Práve preto prekvapuje Bánffyho odmietavá odpoveď na memorandum FEMKE: *„Vláda na jednej strane nemôže podporiť spolok, ktorého činnosť alebo smerovanie nepokladá za prospešné, na druhej strane prípadné odňatie materiálnej podpory by mohlo byť zámienkou pre chúlostivé interpretácie. Nemenej vážnu pozornosť treba venovať aj okolnosti, že v prípade uspokojenia žiadosti FEMKE by sa mohli na vládu s podobnými žiadosťami obrátiť aj kultúrne spolky slúžiace národnostným cieľom a ich odmietnutie by opäť viedlo k rekriminácii."*[38] Bánffy z tohto dôvodu odmietol žiadosť FEMKE o podporu.

Pri zamietnutí žiadosti mohol svoju úlohu zohrať aj slabý vplyv a strata spoločenskej podpory maďarizačných spolkov, preto vládna národnostná politika v Uhorsku podporovala činnosť takéhoto typu v čoraz menšej miere. Vlády sa na národnostných územiach snažili opierať o župný verejnosprávny aparát a realizovať vlastné iniciatívy, pričom sa vyhýbali ponukám maďarizačných spolkov; tie síce mali záujem zohrať rolu sprostredkovateľa alebo vykonávateľa vládnych zámerov, no cieľové národnostné spoločenstvá ich vopred odmietali.

Zamietnutie žiadosti vyvolalo vo vedení FEMKE vážne vnútorné diskusie, ktoré v nasledujúcom roku viedli k zmene stanov spolku. Základné ciele spolku zostali nezmenené, spolok sa i naďalej snažil *„pestovať a rozvíjať v Hornom Uhorsku vlasteneckého ducha, šíriť maďarský jazyk, napomôcť rozvoj verejného života, osvety a vzdelávania v národnom smere"*.[39] Pri realizácii tohto cieľa sa však spolok viac ako doteraz chcel opierať o pomoc maďarského spoločenstva v desiatich hornouhorských župách (Nitrianskej, Trenčianskej, Tekovskej, Turčianskej, Liptovskej, Oravskej, Zvolenskej, Hontianskej, Novohradskej, Spišskej, ako aj v municipiálnom meste Banská Štiavnica). Za naj-

v hornouhorských župách v roku 1873 osireli, zvrhla na bezpochyby nešikovnú maďarizačnú iniciatívu a tieto z hľadiska polosirôt, respektíve nesirôt antihumánne pokusy veľmi poškodili povesť FEMKE, ako aj celej uhorskej národnostnej politiky. Túto akciu pri každej príležitosti využívala československá zahraničná propaganda, a to najmä počas prvej svetovej vojny a na mierovej konferencii. – Maďarské ministerstvo vnútra viedlo v roku 1893 pod vedením trenčianskeho župana Gyulu Szalavszkého protikampaň proti slovenskému letáku, ktorý kritizoval akciu na presídlenie detí: leták na obranu akcie šírený prostredníctvom hornouhorského župného aparátu skoncipoval predseda trenčianskeho poručenského úradu Károly Petrásss. O tom FABIAN, JURAJ: Národnostná otázka v municipiálnej politike Bratislavskej župy v 90. rokoch 19. storočia. Slovenská archivistika 1983 (18), č. 1, s. 55–74. O vyšetrovaní presídľovania z roku 1892 pozri „Tót gyerek magyar kenyéren" („Slovenské dieťa na maďarskom chlebe"). Budapesti Hírlap 18. a 25. 08. 1892.

[37]A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület Évkönyve (Ročenka Hornouhorského maďarského vzdelávacieho spolku), 1895, s. 9–14.

[38]SNA, Bratislava, Uhorské kráľovské MV 4. 1049 rez. 1897.

[39]ŠOBA Banská Bystrica, Nové stanovy FEMKE, FEMKE-iratok (Spisy FEMKE), 6. 38.

dôležitejšiu oblasť maďarizácie čoraz viac pokladal podporu škôl s vyučovacím jazykom maďarským.

Dôvod modifikácie stanov treba hľadať okrem úpadku, ktorý pociťovali aj členovia, v zjednotení síl. Naďalej sa však nedarilo začleniť do jednotnej organizácie aj župu a mesto Bratislava, keďže bratislavský vzdelávací spolok trval na svojej samostatnosti. Podobná situácia bola aj v prípade spolku v Šarišskej župe, hoci tam – vzhľadom na osobitosti šarišských a vo všeobecnosti severovýchodných Slovákov – vedenie FEMKE prechodne súhlasilo s právom organizácie na samostatnú existenciu.[40] Plány na komplexnú reformu maďarizačných vzdelávacích spolkov však boli napriek všetkému nerealizovateľné, lebo maďarskí politici a odborníci pracujúci v jednotlivých národnostných regiónoch si žiarlivo strážili akcie zamerané na ovládnutie regiónu a prostredníctvom nich aj vlastnú nezávislosť a vplyv.

Od prelomu storočia pripisovala vládna hornouhorská politika vzdelávacím spolkom čoraz menšiu úlohu, veď župný aparát bol v podstate totožný s najvyššími predstaviteľmi župných organizácií FEMKE. O to väčšiu pozornosť venovala činnosti slovenských kultúrnych spolkov, ktoré sa udržali pri živote. Spomedzi nich venovala pravidelnú pozornosť činnosti martinského ženského spolku *Živena* a *Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, resp. *Spoločnosti svätého Vojtecha (Adalberta)*, ktorá sídlila v Trnave – pre spolky to znamenalo neustále sledovanie a kontrolovanie. Po zatvorení Matice – keďže, ako sme sa už zmienili, žiadosť o povolenie činnosti Slovenskej jednoty bola zamietnutá – pracovali iba tri slovenské organizácie, ktorých aktivity prerástli lokálny rámec, pričom župný a policajný aparát sa snažil získať o ich činnosti čo najpodrobnejšie informácie. Tieto tri kultúrne inštitúcie mohli vo svojej činnosti pokračovať iba preto, lebo vláda sa obávala, že ich zákaz by vyvolal podobné pobúrenie, aké nastalo po zatvorení Matice. Na prelome storočí však pokladali predstavitelia hornouhorských žúp za zhubnú už aj samotnú existenciu slovenských organizácií.[41]

Szapáryho hornouhorská akcia (1890)

„Protiuhorské snaženia, ktoré môžeme zaznamenať na severozápade Horného Uhorska, mi ukladajú za povinnosť zaviesť voči nim pravidelné a úspešné opatrenia, a tak

[40] LŐRINCZ, GYÖRGY: Néhány szó a magyar közművelődési egyesületek újjászervezéséről. Wlassich Gyula Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr őnagyméltóságához (Niekoľko slov k opätovnému organizovaniu maďarských vzdelávacích spolkov. Jeho excelencii ministrovi školstva a kultu Gyulovi Wlassichovi). Nitra 1897, s. 12.

[41] *„Spomínaný spolok (Živena) je dôsledkom toho organizovania sa slovenských nacionalistov, ktoré zrodilo zrušenú Slovanskú Maticu, gymnáziá a učiteľský ústav v Revúcej, niekoľko hornouhorských*

zabezpečiť komplexné upevnenie štátnych a národných záujmov v budúcnosti."[42] Tak začal svoj obežník, ktorým vyhlásil hornouhorskú akciu v októbri 1890, ministerský predseda Gyula Szapáry. Výzva adresovaná županom Oravskej, Liptovskej, Turčianskej, Zvolenskej, Nitrianskej, Bratislavskej a Tekovskej župy obsahovala šesťbodový program hornouhorskej konferencie, ktorá sa mala konať 23. októbra. Išlo o tieto okruhy problémov: národnostný vplyv na náboženské pomery v Hornom Uhorsku, postoj regionálnych úradníkov, otázka národnostných finančných ústavov, situácia ľudových škôl, problematika národnostnej tlače a národnostných spolkov.

Z odpovedí županov vysvitlo, že najmä medzi katolíckymi Slovákmi bola v tom čase ešte pokojná atmosféra. Oravský župan György Szmrecsányi upozornil, že v slovenskom národnostnom hnutí má jednoznačné prvenstvo evanjelické vierovyznanie, pričom slovenských evanjelických farárov označil za šíriteľov panslavistických, rusofilských myšlienok a – podľa jeho názoru už v tom období – organizátorov protiuhorských hnutí.[43]

Podobné stanovisko zaujala aj jedna z popredných osobností hornouhorského županského zboru Lajos Kürthy z Liptovského Svätého Mikuláša, ktorý upozornil ministerského predsedu na protištátne tendencie ukryté v autonómii slovenskej evanjelickej cirkvi. Opatrenia proti slovenskému evanjelickému kléru odôvodnil Kürthy takto: „*Najdôležitejším a najúčinnejším prostriedkom na zdolanie panslavizmu je okrem spravodlivosti a čistoty každého oddelenia verejnej správy zásadná zmena autonómnej organizácie na jednej strane a na druhej strane rozhodné, cieľavedomé pomaďarčovanie...*"[44]

Podľa nitrianskeho župana Vilmosa Thuróczyho a bratislavského župana grófa Józsefa Zichyho boli sympatie katolíkov a evanjelikov so slovenskou materinskou rečou k slovenskej národnej myšlienke vyvážené, čo prirodzene súvisí s prevahou Slovákov katolíckeho vyznania v týchto župách, resp. s vplyvom tradične katolíckeho slovenského centra (Trnava).[45] Trenčiansky župan Pál Kubiczay a turčiansky župan Zsigmond Justh však takisto poukázali na takmer bez výnimky jednoznačnú úlohu „panslavistických" evanjelických farárov a inteligencie, ktorí boli podľa svedectva správ ešte stále obviňovaní zo šírenia istých romantických a totálne panslavistických ideí (napr. zo živenia nádejí na vyslobodenie Rusmi).[46]

V súvislosti so židmi, ktorí boli tretím najpočetnejším vierovyznaním v slovenskom národnostnom regióne, všetci ôsmi župani jednotne zdôrazňovali ich lojalitu k uhorskému

finančných ústavov, tunajšiu tlačiareň a aj teraz vychádzajúcu tlač – venoval som jej pravidelnú pozornosť –, dokonca od roku 1878 som sa staral o to, aby som Vás prostredníctvom dôveryhodných zdrojov informoval o účastníkoch jej zasadnutí, ako aj o tam prerokúvaných otázkach... Voči Živene ako organizácii so schválenými stanovami som nebol schopný zasiahnuť, lebo zhubný, neprospešný vplyv spolku sa zatiaľ neprejavil v jeho činnosti, ale v jeho čírej existencii." Hlásenie turčianskeho župana Lajosa Lehoczkého ministrovi vnútra Kálmánovi Tiszovi zo dňa 11. decembra 1884. SNA, Bratislava, Uhorské kráľovské MV4. 869. rez. 1896 (spis Živeny).

[42]SNA, Bratislava, Fascikel Szapáryho akcie, Uhorské kráľovské MV 2. 930 rez. 1890. Szapáryho obežník sa zrodil 8. októbra 1890.

[43]Tamže.

[44]Tamže.

[45]Tamže.

[46]Tamže.

štátu, hoci trenčianska správa s istou dávkou zlomyseľnosti poznamenala, že *„židia sa pomaďarčujú, nie je medzi nimi pansláv, no aj vlastencov pripravených niečo obetovať je málo, držia s nami, lebo moc je v našich rukách"*.[47]

Podľa správy z konferencie nedošlo dňa 23. októbra 1890 na rokovaní ohľadne národnostných pomerov v evanjelickej cirkvi k dohode, čo prekvapuje o to viac, že počas volieb biskupa preddunajského evanjelického dištriktu utrpel kandidát „maďarskej strany" Ferenc Trsztyenszky hanebnú porážku. Voľby s výraznou prevahou vyhral Frigyes Baltík, ktorého podporovali slovenskí farári a slovenské cirkevné spoločenstvá.[48] Voľba evanjelického biskupa v Hornom Uhorsku, ktorá znamenala pre regionálny uhorský župný aparát vážnu prehru, sa prostredníctvom interpelácie Ivora Kaasa v sneme stala záležitosťou celoštátneho významu. Istotne aj tento fakt zohral svoju úlohu pri príprave Szapáryho akcie. Baltík svojou neskoršou činnosťou nenaplnil nádeje, ktoré doňho vkladalo slovenské hnutie, v čom isto zohrala svoju úlohu aj veľmi intenzívna kontrola zo strany administratívneho aparátu Liptovskej župy.

Spomedzi ostatných konfesijných otázok sa pozornosť konferencie sústredila na činnosť cirkevných ľudových škôl, najmä na školy evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. Konštatovalo sa, že tieto školy dodržiavajú školský zákon väčšinou iba formálne, lebo vyučovanie maďarského jazyka v nich nemá takmer nijaký praktický osoh a neprináša nijaké výsledky. Podľa uznesenia konferencie bolo možné túto situáciu zmeniť v prvom rade rozšírením siete štátnych materských škôl, preto sa župani zaviazali zmapovať, kde sú materské školy potrebné.

Hoci správy žúp sa najrozsiahlejšie venovali činnosti národnostných finančných ústavov, stručný zápis z konferencie spomína iba potrebu zintenzívniť dohľad nad bankami založenými Slovákmi, čo bolo spoločné stanovisko zúčastnených. Správy županov odoslané štátnemu tajomníkovi ministerstva vnútra Gyulovi Szalavszkému sa venovali najmä činnosti *Tatra banky* so sídlom v Turčianskom Svätom Martine, pričom konštatovali, že prostredníctvom vzťahov medzi slovenským národným hnutím – presnejšie Slovenskou národnou stranou – a bankou sa peňažný ústav stáva determinujúcim faktorom postojov slovenského ľudu v Hornom Uhorsku.[49]

Podozrievavosť voči národnostným finančným ústavom nedostala zrejme ani na konferencii konkrétnejšiu podobu, veď ani Tatra banka, ani ostatné menšie slovenské peňažné inštitúcie neboli na konci 19. storočia v takej situácii, že by mohli meritórne vplývať na politické hnutia. Uhorské vlády sa kontinuálne a intenzívne zaoberali otázkou národnostných – medzi nimi aj slovenských – finančných ústavov. Počas vládnej kontroly slovenských bánk sa ukázalo, že majú pomerne nízky základný kapitál a v porovnaní

[47] Tamže.

[48] Tamže.

[49] *„V (dolnokubínskej) pobočke Tatra banky sú traja zamestnaní úradníci prívržencami národnostnej strany. Všetci traja sú evanjelici, neskrývane šíria svoje národnostné myšlienky a pri poslednej voľbe evanj(elického) biskupa sa aktívne zúčastnili na činnosti národnostnej strany. Nemám poznatky o tom, či Tatra banka poskytuje materiálnu pomoc činiteľom národnostnej strany, ako vládou poverený predseda som nahliadol do celého účtovníctva, no na takúto položku som nenarazil. Banka však pomáha svojim ľuďom tak, že ako úradníkov zamestnáva výlučne osoby s národnostným cítením."* Župan Oravskej župy György Szmrecsányi predsedovi vlády Gyulovi Szapárymu. 21. október 1890. Tamže.

s rumunskými peňažnými ústavmi aj obmedzené kompetencie, vláda teda v nich neviedla zdroj priveľkého nebezpečenstva.[50] Jedno z uznesení konferencie však napriek tomu nariadilo dôkladné prešetrenie činnosti hornouhorskej Tatra banky.

Najrozsiahlejšia diskusia sa však na konferencii týkala tlačových pomerov v regióne, diskutovalo sa najmä o podpore a cieľoch vládnej, respektíve tzv. vlasteneckej tlače. V spomínaných ôsmich župách vychádzal v roku 1890 martinský *Felvidéki Híradó*, čo boli jediné štátom dotované noviny. Okrem nich reprezentovali regionálnu, vládou čiastočne dotovanú uhorskú provládnu tlač *Ung* vychádzajúci v Užhorode, *Nógrádi Lapok* vychádzajúce v Balassagyarmate, *Ugocsa* v Berehove, *Szepesi Lapok* v Spišskej Novej Vsi a v Budapešti vychádzajúce *Slovenské noviny*. Toto zistenie podnietilo zvýšenie štátnej podpory pre hornouhorské periodiká vydávané v maďarskom jazyku a ich postupné rozšírenie. Do centra hornouhorskej národnostnej politiky, ktorým podľa predstáv predchádzajúceho obdobia mala byť činnosť spolkov, sa na základe tohto poznania a uznesenia dostala tlačová politika s cieľom posilniť vlasteneckého ducha.[51]

V spisoch konferencie sa v protiklade k svojej váhe a významu iba vo veľmi malej miere spomína školská otázka. Predsedom vlády oslovení župani mali vo všeobecnosti výhrady voči tomu, že v ich župách iba veľmi pomaly rastie počet štátnych škôl. Obavy okolo postojov a národnej spoľahlivosti úradníkov vo verejnej správe sa na základe väčšiny hlásení ukázali ako neopodstatnené, čo však možno vysvetliť aj tým, že v štátnom a župnom úradníckom aparáte pracovalo vždy málo osôb so slovenskou materinskou rečou.

Szapáryho hornouhorská akcia – v súlade s uznesením prijatým na konferencii – pokračovala tým, že bratislavský župan gróf József Zichy dostal mandát vládneho splnomocnenca pre Horné Uhorsko a v krátkom čase mal vypracovať návrh komplexného balíčka hornouhorských opatrení, ktorý siahal od rozšírenia siete materských škôl cez zoznam farárov so „zlým duchom" až po preskúmanie učebníc cirkevných škôl s vyučovacím jazykom slovenským.[52] O tom, či bratislavský župan, ktorý sa na konferencii nezúčastnil, prijal poverenie, a ak áno, aké návrhy predložil, sme nenašli nijaké údaje.

Je však isté, že iniciatíva ministerského predsedu Gyulu Szapáryho otvorila vo vládnej hornouhorskej národnostnej politike novú etapu. Idea národnostnej politiky založe-

[50]V súvislosti so slovenskými bankami porov. pozn. č. 35–38 v III. kapitole, ako aj HAPÁK, P.: Das Nationalitätenproblem..., c. d., s. 131–136. Citáty z hornouhorských spisov vzťahujúcich sa na záujem vlády o činnosť národnostných finančných ústavov v roku 1893 publikuje aj KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. II., c. d., s. 141–143.

[51]Tamže. Na konferencii sa istotne zúčastnil aj štátny tajomník ministerstva vnútra slovenského pôvodu Gyula Szalavzsky, ktorého mnohí spomínali ako hornouhorského ministra. Na jeho žiadosť pripravil Károly Kubányi *Emlékirat egy tót nyelven kiadandó magyar hazafias szellemű hírlap, esetleg más hasonirányú magyarosító sajtótermék tárgyában* (*Memorandum vo veci vydávania uhorských vlasteneckých novín, prípadne inej podobne zameranej tlačoviny v slovenskom jazyku*). – Z tendenčne kritického prehľadu hornouhorských provládnych a prouhorských tlačovín vyplýva, že autor odsudzuje slovenskú tlač Uhorsko-krajinského slovenského vzdelávacieho spolku, lebo pestuje literatúru v slovenskom jazyku, pričom namiesto nej by chcel vydávať za prostriedky zatvorenej Matice noviny, ktoré by uverejňovali preklady z maďarskej literatúry a vo všeobecnosti by intenzívnejšie sprostredkovávali maďarského ducha. Tamže. November 1890.

[52]SNA, Bratislava, Uhorské kráľovské MV, 2. 930. rez. 1890.

nej na pravidelných hláseniach z regiónov, rysujúca sa pri príprave konferencie a v správach z nej, bola realizovaná až o niekoľko rokov neskôr počas vlády bezpochyby nadmerne tvrdého Dezső Bánffyho, ktorý sa však v porovnaní s predchádzajúcimi ministerskými predsedami nesporne snažil o väčšiu systematickosť. Szapáryho akciu môžeme pokladať za prvú vedome pripravenú iniciatívu v období dualizmu, ktorej cieľom bolo vypracovať komplexný systém prostriedkov vládnej hornouhorskej národnostnej politiky. Všetky doterajšie hornouhorské rokovania mali charakter ad hoc, boli nepripravené a menej reprezentatívne, pričom nepriniesli nijaké významnejšie výsledky či opatrenia.

Je faktom, že v iniciatíve vlády z roku 1890 v súlade s dobovými národnostnopolitickými ideami a prostriedkami prevažovali predstavy a nariadenia, ktoré mali reštriktívny, intervenčný a kontrolný charakter. Až analýza vplyvu národnostných peňažných ústavov a nárast hromadného vysťahovalectva vyvolá národnostnopolitické postoje založené na preventívnej a sčasti pozitívnej intervencii, ktorá sa aj v slovenských regiónoch Horného Uhorska pokúsi voči slovenským opozičným politickým snahám čoraz dôraznejšie presadzujúcim etnoregionálne motívy a ciele uplatniť prostriedky priemyselnej politiky, politiky zamestnanosti a pozitívnej kultúrnej politiky.

Hornouhorská politika Bánffyho kabinetu

„Bánffy nepokladal ani národnostnú otázku (...) ako uhorskú vnútropolitickú otázku za problém, ktorý sa dá vyriešiť jednoduchým zákonným aktom (zrušenie národnostného zákona atď.) alebo čisto policajnými a administratívnymi opatreniami,“ napísal o národnostnej politike na konci štvorročného vládnutia (1895—1899) „mocipána župy Doboka“ Benedek Jancsó. Potom pokračoval: *„Vedel aj to, že na ňu nie je zaručene účinným liekom ani štátna verejná správa, o ktorej zázračnom účinku boli mnohí presvedčení. Bol si vedomý toho, že z nej vyplývajúce ťažkosti a prípadné nebezpečenstvá možno zmierniť, či úplne odstrániť spomedzi akútnych politických problémov a chorôb, iba kombinačným politickým postupom založeným na systematickosti a dôslednosti.“*[53]

Na začiatku 90. rokov 19. storočia sa vláde Sándora Wekerleho, ktorá vystriedala Szapáryho kabinet, nepodarilo vytvoriť nijakú jednotnú koncepciu voči postupne sa reaktivizujúcim uhorským národnostným politickým hnutiam a ministerský predseda sa pokúsil zastaviť národnostnú lavínu kombináciou politiky ústupkov a tvrdej ruky. Nie náhodou bol názor väčšiny slovenských politikov na výsledky národnostnej politiky

[53](JANCSÓ, BENEDEK): Bánffy Dezső nemzetiségi politikája (Národnostná politika Dezső Bánffyho). Budapest 1899, s. 4.

Wekerleho vlády viac než kritický, veď v tejto súvislosti sa sotva dá hovoriť o nejakej koncepcii hornouhorskej alebo slovenskej národnostnej politiky.

Národnie noviny obvinili Wekerleho, ktorý sa – ako na zdroj uhorských národnostných práv — odvolával na národnostný zákon z roku 1868 limitovaný školským zákonom a nariadením o používaní jazyka, z nedostatku úprimnosti, podpory maďarizačnej politiky, policajného dozoru nad národnostnými politikmi, postupného okliešťovania práv na používanie jazyka, nevýhodnej situácie, v akej sa ocitla národnostná školská mládež a obmedzenia slobodnej hospodárskej súťaže, ktoré malo národnostný podtón.[54]

V období Wekerleho vlády však vládna politika nekládla väčšie prekážky slovenským snahám organizovať kultúrny a hospodársky život, opätovne aktivizovať politické hnutie a užšie spolupracovať so Srbmi a Rumunmi. Na jednej strane to bolo tak preto, lebo veľkú časť energie kabinetu odčerpal jeden z najatraktívnejších národnostných politických procesov voči uhorským a sedmohradským rumunským politikom, tzv. *Memorandový proces*, ktorý sa začal v roku 1895, na druhej strane preto, lebo ani úrad ministerského predsedu, ani ministerstvo vnútra nedisponovalo takou národnostnou informačnou sieťou a odborným aparátom, ktorý by umožňoval rýchle zásahy vlády.

Bánffy, ktorý vo svojom prvom prejave v sneme vyhlásil, že vo vládnej politike chce v budúcnosti bez akýchkoľvek obmedzení „kultivovať maďarský charakter jednotného uhorského štátu", už na prvom rokovaní ministerskej rady dal schváliť uznesenie o tom, že v rámci úradu ministerského predsedu bude založené „oddelenie pre národnostné a socialistické záležitosti". Medzi prvoradé úlohy oddelenia patrilo sledovať „národnostnú otázku v srbskom, panslávskom, saskom a rumunskom pododdelení".[55]

Diferenciácia medzi „pododdeleniami" nebola, prirodzene, novinkou, veď na úrade ministerského predsedu sa od počiatku snažili zamestnávať úradníkov, ktorí ovládali jazyk jednotlivých národností a dôkladne poznali pomery v danom národnostnom regióne, čím vláda chcela na čo najvyššej úrovni dostať záležitosti všetkých piatich „celokrajinských národností" pod svoju kontrolu. Jednopersonálna referentská činnosť sa však v rámci činnosti úradu ministerského predsedu organizačne ani obsahovo nevydelila, čo bezpochyby sťažilo, alebo aspoň spomalilo spravovanie a administrovanie národnostnej problematiky.

Bánffyho národnostná politika zaviedla tri fakticky nové prvky: vyžadovala pravidelné správy o národnostnopolitickej situácii v župách, v praxi presadila snahu o komplexný prístup, ktorého nevyhnutnosť bola sformulovaná na Szapáryho hornouhorskej akcii, a dôraznejšie a rozsiahlejšie než vlády v minulosti aplikovala prostriedky maďarizácie.

Potreba pravidelných hlásení sa ukázala v súvislosti s národnostným kongresom, ktorý sa konal 10. augusta 1895 v Budapešti.[56] Pozornosti župného a policajného aparátu totiž

[54]Wekerle o národnostnej otázke. *Národnie noviny* 9. august 1894.

[55]Spisy o založení „oddelenia pre národnostné a socialistické otázky" (národnostné oddelenie), ktoré sa vytvorilo v rámci úradu ministerského predsedu. In: KEMÉNY, G. GÁBOR: Iratok..., zv. II., c. d., s. 327–329.

[56]"*Jednou z hlavných podmienok úspešného vládnutia je, aby vláda prostredníctvom oficiálnych orgánov, ale v prvom rade prostredníctvom Tvojej Excelencie neodkladne získala dôveryhodné a vyčerpávajúce správy o všetkých udalostiach alebo hnutiach celokrajinského významu, aby*

ušla postupná inštitucionalizácia spolupráce rumunskej, srbskej a slovenskej národnosti, ako aj zvolanie budapeštianskeho kongresu, ktorý sa mal konať v čase zasadnutia medziparlamentárnej únie v Bruseli. Bánffy sa pod tlakom európskeho ohlasu rozhodol budapeštiansky kongres povoliť, no o očakávateľnom výsledku národnostnej konferencie skutočne nemal veľa informácií. Správy o národnostiach, ktoré museli verejnosprávne výbory žúp a župani na Bánffyho príkaz vypracovávať spočiatku každý mesiac, neskôr každý polrok, boli v niektorých prípadoch závažnou informačnou bázou o situácii v hornouhorských župách (Nitrianska, Trenčianska, Zvolenská, Liptovská), kým správy iných žúp (napr. Spišskej, Tekovskej, Oravskej) iba schematicky opisovali šírenie alebo oslabenie „panslavistického poburovania".[57] Bánffyho vláda v súvislosti s emigráciou do Ameriky nariadila orgánom miestnej správy povinnú evidenciu údajov, čo malo v Hornom Uhorsku postihnutom vysťahovalectvom mimoriadny význam.[58]

Podľa ministerského predsedu, ktorý sám seba otvorene označoval za šovinistu („*Vytvoriť jednotný maďarský národný štát je bez šovinizmu nemožné.*"[59]), nespočívali nedostatky národnostnej politiky predchádzajúcich vlád v legislatíve, ale v polovičatom uplatňovaní zákonov vzťahujúcich sa na národnosti: „*Zákony o ľudových školách, vedení matrík, povinnej výučbe maďarského jazyka, materských a stredných školách, doplnkovej mzde pre učiteľov a farárov, o názvoch obcí atď. sú dostatočným dôkazom toho, že v záujme národného rozvoja môžeme a aj dokážeme tvoriť na báze nášho dualistického vzťahu zákony, avšak ani v prípade, že sa pri ich uplatňovaní dá ešte mnoho zlepšiť, nemôžeme hovoriť o obmedzení vyplývajúcom z našej štátoprávnej situácie, ale za vinníka musíme označiť iba slabosť alebo necieľavedomosť výkonnej zložky, predovšetkým národné črty vyplývajúce z našej povahy, ako sú chvíľkové oduševnenie a presadzovanie ideí bez výdrže a dôrazu.*"[60]

---

mohla na ich základe s potrebnou informovanosťou a prehľadom konať rýchlo a dôkladne, ako si to vyžaduje situácia. (...) Na budúci rok bez čakania na osobitnú výzvu, ráčte bezodkladne podať správy osobitne o každej štátnej, resp. politickej udalosti alebo hnutí, správy nech sú podrobné, informatívne a založené na dôveryhodných informáciách: touto cestou chcem upriamiť vašu pozornosť najmä na národnostné hnutia a pripomínam, že o skúsenostiach na tomto poli očakávam správy okrem súrnych prípadov každý mesiac." ŠOBA Levoča, Obežník ministerského predsedu Bánffyho županom, županské dôv. spisy, 1896. č. 145. V tomto fascikli sa nachádza aj ďalší Bánffyho obežník z roku 1896, ktorý prezrádza, že ministerský predseda obišiel svojho ministra vnútra a priamo prostredníctvom národnostného oddelenia vydal národnostnopolitické inštrukcie, ktoré sa nie vždy zhodovali s pokynmi ministra vnútra Dezső Perczela. No ako úradník sa dokázal ovládať, na čo poukazujú jeho slová z tohto obežníka: „v národnostnej otázke je kompetentný minister vnútra". Tamže, 148. 1896 rez.

[57]Správy výborov verejnej správy sú v Štátnom archíve vyňaté z Archívu ministerského predsedu a sú uložené v osobitnom fonde. Polročné hlásenia verejnosprávnych výborov žúp boli zavedené do praxe v roku 1896. Národnostné hlásenia hornouhorských žúp spracoval KARPAT, JOZEF: Die Komissionen für öffentliche Verwaltung in Ungarn und die Nationalitätenfrage (1901–1916). In: Jogtörténeti tanulmányok. Emlékkönyv Csizmadia Sándor hetvenedik születésnapjára (Historickoprávne štúdie. Zborník k výročiu 70. výročia narodenia Sándora Csizmadiu). (Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata.) Pécs 1979, s. 197–213.

[58]Obežník ministerstva vnútra všetkým orgánom miestnej samosprávy, 22415/1898. MV, Zbierka nariadení I., 1898, s. 256–260.

[59]BÁNFFY, DEZSŐ: Magyar nemzetiségi politika (Uhorská národnostná politika). Budapest 1903, s. 212.

[60]Tamže, s. 24–25.

Je isté, že žiadosti, ktoré dostal snem na jar roku 1895 vo veci „zabrzdenia poburovania proti uhorskému štátu a maďarskému národu", medzi nimi aj návrhy zo slovenských regiónov – z Gemersko-Malohontianskej, respektíve Novohradskej a Zvolenskej župy –, vznikli na základe vládneho podnetu. V Sedmohradsku (Kružská župa) vznikla akcia, ktorá iniciovala zavedenie prísnejších opatrení na poli národnostnej tlače, školstva, nadobúdania majetku, finančných ústavov, ako aj na poli zahraničných poštových stykov. Návrhy, ktoré si Bánffy osvojil, sa čoskoro prejavili v národnostnej politike vlády.[61]

Ktoré opatrenia boli ťažiskom národnostnej politiky Bánffyho vlády v Hornom Uhorsku a ako dokázal v slovenskom regióne presadiť šovinistické úsilia? V prvom rade sa snažil sprísniť cenzúru slovenskej opozičnej tlače. Národnie noviny, ktoré boli centrálnymi slovenskými novinami a vychádzali v Turčianskom Svätom Martine trikrát do týždňa, boli v Bánffyho ére neustále žalované, pričom vo väčšine tlačových procesov išlo o obvinenie z národnostného poburovania, ktorého sa mali noviny dopustiť.

Turčiansky župan Kálmán Justh, veriac v Bánffyho ráznosť, inicioval represálie voči centrálnym novinám Slovenskej národnej strany,[62] no vysvitlo, že bez príkazu na domovú prehliadku nie je možné zabaviť inkriminované vydania novín, ako aj to, že domová prehliadka sa povoľuje iba vo výnimočných prípadoch. Preto sa voči autorom nesporne mimoriadne neľútostných článkov Maďarizačná bezočivosť (Národnie noviny, 5. marec 1895) alebo Politický banditizmus (Tamže, 21. máj 1895) viedli iba tlačové procesy.

Počas éry Bánffyho kabinetu dostal spomedzi slovenských publicistov najvyšší trest redaktor Národných novín Ambro Pietor. Po návrate Pietora z výkonu dvojročného trestu sa v priateľskom kruhu Slovákov v Martine konala oslava, po ktorej sa začalo trestné konanie voči 22 zúčastneným Slovákom, medzi nimi aj voči podpredsedovi Slovenskej národnej strany Matúšovi Dulovi, pričom obžaloba znela „uvítanie Ambrusa Pietora odsúdeného za poburovanie". Odsúdené bolo takmer celé turčianskosvätomartinské vedenie slovenského národného hnutia, tresty straty slobody sa pohybovali od dvoch týždňov až do troch mesiacov.[63]

Necelé dva mesiace po svojom nástupe do úradu začal minister vnútra Dezső Perczel viesť vyšetrovanie okolo diela *Dejepis Slovákov,* ktoré napísal František Sasinek, jedna z vedúcich osobností bývalej vedeckej spoločnosti Matica slovenská. Neskôr zamestná-

[61] KEMÉNY, G. GÁBOR: Iratok..., zv. II., c. d., s. 391–394.

[62] SNA, Bratislava. MV 1895. 1157. rez. a 1200. rez. Uhorské kráľovské MV 4.

[63] Turčiansky župan Gyula Justh nariadil hlavnému slúžnemu z Turčianskeho Svätého Martina Attilovi Újhelyimu, aby pomocou dvoch žandárov rozohnal slovenských politikov oslavujúcich Pietora, ten však podľa informácií v zápise pripravenom pre župana zvážil možné následky a neuchýlil sa k použitiu zbraní. SNA, Bratislava, Ministerské predsedníctvo 1065. rez. 1899., Uhorské kráľovské MV 4. – Históriu banskobystrického procesu voči osobám oslavujúcim Pietora zaujímavým aspektom dopĺňa list banskobystrického slovenského advokáta Ivana Turzu z 27. decembra 1899 adresovaný Matúšovi Dulovi, v ktorom odhováva podpredsedu SNS Dulu od toho, aby z prípadu urobili veľkolepý monstreproces. Podľa Turzu nebol totiž v Banskej Bystrici dostatočný počet národne uvedomelej a zároveň majetnej slovenskej inteligencie, ktorá by na dlhší čas dokázala pohostiť väčšiu spoločnosť. SNA, Bratislava, Fond M. Dulu, 2. č. 133. – Materiál z procesu publikuje KEMÉNY, G. GÁBOR: Iratok..., zv. II., c. d., s. 771–782. Pozri ešte obhajobu Matúša Dulu proti obvineniu svojej osoby, ako aj 27 spoločníkov z buričstva, ktorú predniesol 5. januára 1900 pred banskobystrickou kráľovskou súdnou stolicou. ALU MS 37 FF 40.

val sily ministerstva, v prvom rade však najmä aparátu Liptovskej župy, proces proti ružomberskému vydavateľstvu Karola Salvu, ktoré knihu vydalo.[64] V poslednej záležitosti žiadal Perczel ministerského predsedu o „dôraznejšie konanie, než je to obvyklé, a o zabezpečenie väčšej nezávislosti" pre „verejnosprávne úrady a uhorskú kráľovskú políciu pracujúcu v Hornom Uhorsku", čo Bánffy ochotne splnil.[65]

Najväčším úlovkom radikálneho prístupu k tlačovinám v Hornom Uhorsku bolo bezpochyby „odhalenie" Slovenského katechizmu k poučeniu pre každého Slováka, ktorý vyšiel v roku 1895 v Turčianskom Svätom Martine. Skromný zošit, ktorý ministrovi vnútra zaslal nitriansky podžupan, bol malým katechizmom výchovy k slovenskému národnému povedomiu, v ktorom sa čitateľ metódou otázka–odpoveď mohol dozvedieť, že Slovákov sú 3 (!) milióny, že najvýznamnejší slovenský panovník sa volal Mojmír a sídlil najprv vo Vělehrade, neskôr však v Nitre, že Maďari môžu za všetko, počnúc poľnohospodárstvom až po kresťanskú vieru, vďačiť Slovákom, že kráľ Štefan podľa svedectva rytiny na svojom meči zložil panovnícky sľub v slovenskom jazyku atď. Po otázkach týkajúcich sa histórie malý katechizmus zrozumiteľne odpovedá aj na dobové národnostnopolitické otázky. V duchu národnostného zákona z roku 1868 môže každý Slovák smelo používať svoj materinský jazyk v úradoch a na súdoch. V župných a snemových voľbách je zasa každý Slovák povinný hlasovať za národného kandidáta. Na otázku, prečo nie sú v sneme slovenskí poslanci, katechizmus odpovedá, že Slováci nemajú svojich poslancov preto, lebo nedržia spolu, ale sa medzi sebou hádajú, pričom väčšina slovenských voličov v strachu pred Židmi, sčasti zasa zmámená sľubmi a volebnou pálenkou odovzdáva hlas poslancom, ktorí nedbajú o práva slovenského jazyka. Katechizmus medzi praktickými národnými radami odporúča používať slovenský jazyk, vyberať slovenské krstné mená, čítať slovenské noviny, po slovensky uvádzať adresy na listoch, organizovať čitateľské a spevácke krúžky, divadelné skupiny. Na odhalenie a zhromaždenie informácií o týchto skutočnostiach mobilizovalo ministerstvo vnútra celú hornouhorskú administratívu a policajný aparát.[66]

Bánffy okrem kontroly slovenskej tlače, prirodzene, nezabudol ani na sledovanie slovenských politikov. Ďalej zveľaďoval „hornouhorskú detektívnu" inštitúciu, ktorá bola založená počas Werkerleho vlády a sídlo mala pravdepodobne v Turčianskom Svätom Martine, pričom za dôležité pokladal sledovať najmä mobilnejších, teda veľa cestujúcich slovenských politikov. Spomedzi nich ho zaujímali predovšetkým osoby podozrivé z budovania česko-slovenských vzťahov a práve kvôli takémuto podozreniu vydal príkaz sledovať Karola Salvu, Andreja Halašu a Antona Bieleka. Na základe pravidelných národnostných hlásení zo žúp zostavili ministerstvo vnútra a národnostné oddelenie úradu ministerského predsedu „menoslov panslávov", ktorý sa pravidelne dopĺňal. Tento zoznam mal mať mimoriadny význam pri akcii, počas ktorej sa mali „národnostní buriči" izolovať od mierumilovného ľudu. Neustále sledovanie hŕstky vedúcich slovenských

[64] Voči Sasinkovmu historickému dielu inicioval minister vnútra Perczel na základe paragrafu 28 Zákonného článku XVIII/1848 „neodkladné represívne konanie". SNA, Bratislava, MV 1146. rez. 1895. Uhorské kráľovské MV 4.

[65] SNA, Bratislava, Ministerské predsedníctvo 6000. rez. 1895., ako aj MV 1159. rez. 1895. Uhorské kráľovské MV 4.

[66] Zošit *Gustáva Izáka*, vydaný pod pseudonymom Baranovský, sa dostal k ministrovi vnútra Perczelovi prostredníctvom nitrianskeho podžupana. MV 347. rez. a 731. rez. 1896. Tamže.

politikov sa však na stránkach slovenskej opozičnej tlače vždy prezentovalo ako martýrstvo, takže namiesto izolácie rástla ich popularita a vážnosť. Navyše aj župná administratíva sa počas sledovania politikov a domových prehliadok často dostávala do veľmi nepríjemných situácií, čo v obciach, mestách a župách s národnostnou majoritou zvyšovalo nebezpečenstvo lokálnych konfliktov.

Ďalším tradičným zdrojom konfliktov v národnostnej politike v období po rakúsko-uhorskom vyrovnaní boli celokrajinské snemové voľby. Dôležitým faktorom vo voľbách v roku 1896 v Hornom Uhorsku bolo meranie síl Katolíckej ľudovej strany, ktorej sa za krátky čas podarilo vybudovať úctyhodnú miestnu bázu. Slovenská národná strana sa opäť rozhodla, že nepostaví vlastných kandidátov: „*Pri terajšom, výlučne a absolutne vo všetkých dosiaľ stávajúcich stranách snemových panujúcom prúde šovinistickom, pri násilníckom zháňaní sa vlády a všetkých jej podriadených hodnostárov a úradov za utópiou pretvorenia uhorského, mnohorečového štátu na nový maďarský, jednorečový štát, národná strana slovenská daná bola do neslýchaného interdiktu. Všetky volebné machinácie vládnej strany, používané proti iným opozicionálnym stranám, proti strane národnej slovenskej prijímajú na seba charakter atrocity, surovosti a bezohľadnosti, aké inde používajú sa len proti zovnútornému vrahovi, vpadnuvšiemu právolomne do cudzieho teritória*".[67] Z týchto dôvodov sa SNS nezúčastnila volieb. Volebné vyhlásenie Slovenskej národnej strany vyzvalo slovenských voličov na čo „najvýdatnejšiu" podporu Ľudovej strany, keďže táto strana so svojím programom vystupuje voči starému falošnému liberálnemu systému. SNS si za cieľ vytýčila „uviesť do života 44. zákonný článok z roku 1868 o rovnoprávnosti národností a chce byť spravedlivou proti všetkým oprávneným a slušným požiadavkám nemaďarských národností."[68]

Snemové voľby koncom októbra 1896 vo všetkom potvrdili povesť o krutosti Bánffyho kabinetu. Ministerský predseda, otužený v sedmohradských volebných súbojoch, pripravoval kontrolu volieb v Hornom Uhorsku s osobitou pozornosťou, keďže chcel zabrániť predpokladanému volebného úspechu Ľudovej strany. Tam, kde nepostačovali dôvtipné podvody (manipulácie so zoznamami voličov, hromadné vyškrtávanie voličov kvôli formálnym nedostatkom, sfalšované zápisnice atď.), tam vláda siahla k zastrašovaniu voličov opozície, fyzicky im zabraňovala zúčastniť sa na voľbách, dokonca voličov ozbrojenými silami rozohnala. Krvavé hornouhorské voľby v roku 1896 boli pomenované podľa udalostí v Dolnom Kubíne a Brezne, kde počas predvolebnej kampane rozohnali účastníkov zhromaždenia Ľudovej strany ozbrojené sily. Predseda Ľudovej strany gróf János Zichy v sneme kritizoval Bánffyho národnostnú politiku v Hornom Uhorsku počas predvolebného súboja slovami: „... *vláda svojimi spôsobmi počas volieb dokázala, že jej správanie, politika voči národnostiam nie je hodná toho, aby vzbudzovala sympatie, lebo v skutočnosti vyvolala antipatie. (...) Politický boj, ktorý prebehol na územiach obývaných Slovákmi, bol v skutočnosti strašnou vojnou, bola to devastácia politických práv, vytváranie výnimočných stavov, zriadenie štatária bez možnosti vypočúvať a odvolať sa.*"[69]

[67]Volebné vyhlásenie Slovenskej národnej strany publikuje BOKES, F: Dokumenty... c. d., s. 327.

[68]Tamže, s. 329.

[69]Tamže, s. 507. V dňoch volieb zaslal spišský župan Bánffymu túto správu: „*V dvoch spomínaných okresoch* (ide o levočský a spišskonovoveský okres – pozn. L. Sz.) *reprezentuje liberálnu stranu*

Napriek volebným a povolebným gestám Slovenskej národnej strany a Ľudovej strany nevyvíjala sa volebná, ani povolebná spolupráca týchto strán priveľmi priaznivo. Ľudová strana získala 19 mandátov, pričom aktívnu podporu slovenskej strany možno dokázať v štyroch prípadoch: podpora Slovenskej národnej strany prispela k víťazstvu Jozefa Kubinu v Moravskom Svätom Jáne, Michala Jurišša v Prievidzi, Zoltána Zmeskála v Bobrove a Oszkára Ivánku v Krupine. V mnohých slovenských okresoch sa nepodarilo dosiahnuť konsenzus medzi slovenskými evanjelikmi a katolíkmi, v Turčianskej a Liptovskej župe, ktoré boli tradičnými centrami Slovenskej národnej strany, sa zasa vedenie strany stotožnilo s ortodoxným vnímaním volebnej pasivity a nepodporilo kandidátov Ľudovej strany.[70]

Čoskoro po voľbách sa však ukázalo, že poslanci Ľudovej strany zaobchádzajú v snemovej politike so sloganmi o rovnoprávnosti národností pod tlakom vládnej strany nanajvýš opatrne, navyše pri posudzovaní národnostných práv sa dostávajú do konfliktov so slovenskými prívržencami Ľudovej strany. Slovenská národná strana sa zasa – hoci na prelome storočí priveľmi nezdôrazňovala požiadavku územnej autonómie a aj pre vedenie strany bola čoraz dôležitejšia požiadavka realizácie národnostného zákona z roku 1868 – predsa len nechcela otvorene rozísť s platformou turčianskosvätomartinského Memoranda, ktorú schválil v roku 1895 – pravda, v zdržanlivejšej podobe – aj budapeštiansky národnostný kongres.

takmer výlučne iba inteligencia a vzdelanejšia priemyselná vrstva a dôsledkom buričstva farárov je, že v týchto okresoch sú vystavení slepej zlosti a útokom ľudu všetci kabátnici. (...) Teda nesvedomité buričstvo farárov spôsobilo, že náš tichý, pokojný slovenský ľud, ktorý doteraz nikdy, ani pri najbúrlivejších snemových voľbách, nevystupoval útočne, bol taký vyvedený z miery, že z dôvodu vysokého ohrozenia bezpečnosti ľudí a majetku som musel povolať vojenskú ozbrojenú moc." Bánffy v telegramoch označených číslami 1896/337., 784. a 831. zaslal spišskému županovi takéto inštrukcie: „*Ak farári, kapláni poburujú v záujme ľudovej strany a zároveň proti náboženskému mieru, môžu byť na základe 172. paragrafu zákonníka udaní, v prípade potreby zadržaní. Zadržaní môžu byť 48 hodín, potom ich treba prepraviť k prokurátorovi. Farári, ktorí poburujú v prestrojení, môžu byť po oficiálnom legitimovaní takisto zadržaní. Ak si to náš úspech vyžaduje, splnomocňujem Vašu Excelenciu použiť žiadané prostriedky. Následne urovnám.*" ŠOBA Levoča, Dôverné županské spisy Spišskej župy, 1896. 41. a 47. – K dôsledkom volieb na Bánffyho spôsob patrí aj to, že sám ministerský predseda v obežníku zo 17. novembra 1896 žiadal županov, aby nahlásili počet tých, ktorí počas volieb prišli o život alebo sa zranili v dôsledku zásahu ozbrojených síl. Podľa pripravovanej spišskej odpovede si policajné alebo vojenské zásahy nevyžiadali na území župy nijaké obete, no v dôsledku bitky zomrela v obci Lysá nad Dunajom jedna osoba, v Ľubici a Matiašovciach zomreli traja a jedna osoba bola vážne zranená. Tamže. 1896. 56. rez. – V období Bánffyho vlády sa najvážnejší predvolebný incident v Hornom Uhorsku odohral v Liptovskej župe v Liskovej, kde v ružomberských doplňujúcich voľbách došlo 1. februára 1898 k stretu medzi prívržencami sliačskeho katolíckeho farára Andreja Hlinku, ktorý kandidoval za Ľudovú stranu, a kandidátom vládnych strán Józsefom Angyalom. Do obce vyslaní žandári, na ktorých zaútočili miestni obyvatelia, použili zbrane, v dôsledku čoho štyri osoby zomreli. Najdôležitejšie spisy tejto kauzy publikuje KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. II., c. d., s. 695–699.

[70]PODRIMAVSKÝ, M.: Slovenská národná strana, c. d., s. 148–157. – BOKES, F.: Dokumenty... III., c. d, s. 331–334.

Bánffyho národnostná politika bola východiskom opatrení týkajúcich sa Slovákov pre nasledujúce vlády v troch oblastiach: 1. Vláda si ihneď uvedomila význam, ktorý malo z hľadiska slovenskej otázky v Uhorsku založenie pražskej Československej jednoty, a od počiatku sa snažila hnutie za česko-slovenskú jednotu paralyzovať. 2. V úzkej nadväznosti na to sa pokúsila vybudovať účinnejší systém pomaďarčujúcich inštitúcií, predovšetkým sieť štátnych ľudových škôl s vyučovacím jazykom maďarským. 3. Vláda nariadením evidovať v župách údaje súvisiace s vysťahovalectvom položila základy pre vládnu kontrolu hornouhorského vysťahovalectva.

Bánffyho a Perczelove opatrenia spôsobili, že v úrade ministerského predsedu a na ministerstve vnútra v rámci národnostných spisov narástli do obrovských rozmerov spisy o „hnutí za česko-slovenskú jednotu".[71]

O novej etape česko-slovenských vzťahov sa vláda prvýkrát dozvedela pri príležitosti organizovanej skupinovej návštevy Slovákov na národopisnej výstave v júni 1895 v Prahe. Na úsilia o spoluprácu dvoch príbuzných slovanských národov upriamili pozornosť administratívy slovenských žúp aj publicistické diskusie, ktoré sprevádzali vznik Československej jednoty. Uhorské vlády dlho pokladali slovenské a rusínske národné hnutia z hľadiska integrity uhorského štátu a oficiálnej uhorskej štátnej ideológie za menej nebezpečné, lebo v prípade týchto národností sa nebolo treba obávať pomoci zo zahraničia, podpory štátnej moci s príbuznou alebo totožnou národnosťou, uhorskí politici v období po rakúsko-uhorskom vyrovnaní totiž nemali veľký strach z toho, že by v dohľadnom čase došlo k faktickej intervencii Ruska.

Prvé poznatky o úsilí česko-slovenského hnutia okamžite poukázali na nedostatky politiky regionálneho rozvoja, ktorú uhorská vláda zanedbala, a na omyly národnostnej politiky, ktorá preferovala predovšetkým maďarizáciu. Župan Nitrianskej župy susediacej s Moravou a predseda FEMKE Vilmos Thuróczy podal v čase vzniku česko-slovenského hnutia omnoho presvedčivejšiu správu, než boli jeho hlásenia o všeobecnom „panslavizme", tentoraz totiž písal o skutočnom hnutí a skutočných národnostných úsiliach.[72] Medzi prihraničnými, kultúrne rozvinutejšími oblasťami Moravy a obyvateľstvom severozápadných slovenských žúp sa historicky vytvorili hospodárske a kultúrne vzťahy, ktoré sa stali nositeľmi a prostriedkami čoraz populárnejšieho hnutia za česko-slovenskú jednotu. Prihraničné česko(moravsko)-slovenské vzťahy, ktoré sa prirodzene utvárali prostredníctvom trhových, školských a ľudských vzťahov, bezpochyby znamenali aj istú oporu a útočisko pred despotickou mocou, ľudovými školami s vyučovacím jazykom maďarským a bezútešnou nezamestnanosťou.

Česko-slovenská spolupatričnosť pre slovenské dediny v okolí Myjavy, Skalice a Brezovej nikdy nepredstavovala panslavizmus, znamenala iba praktickú spoluprácu, ktorá sa tradične vytvárala pozdĺž otvorenej hranice.[73] Aj Bánffyho vládu v skutočnosti najviac znepokojovala práve táto prirodzená, nerušená spolupráca, resp. jej rýchle šírenie a charakter, veď spolupráca nahrádzala funkcie uhorského štátu. „Slovenská otázka" teda získala novú dimenziu: Bánffy pokladal zdôrazňovanie česko-slovenskej kultúrnej

[71]Úctyhodný fascikel ministerstva vnútra o „Česko-Slovenskej jednote" sa nachádza medzi spismi SNA, Bratislava, 503. rez. 1896., respektíve spismi č. 20. rez., resp. 142. z roku 1897. Uhorské kráľovské MV 9.

[72]Tamže.

[73]SNA, Bratislava, Ministerské predsedníctvo 309. rez. 1898. Uhorské kráľovské MV 4.

a literárnej spolupráce *„za nebezpečné z politického, ako aj národnostného hľadiska"*, lebo bol presvedčený, že *„trendy, ktoré rozprúdil česko-slovenský spolok, nezostanú iba v literárnych a kultúrnych medziach, ale ako spojenec domácej slovenskej politiky prejdú aj na pole politiky, o to skôr, že orgány »Česko-Slovenského Spolku« opakovane vyzvali české obyvateľstvo, aby v čase letnej turistickej sezóny v čo najväčšom počte navštívilo Slovákov v Uhorsku, aby ich tak aj cestou osobných kontaktov zblížilo s českými úsiliami"*.[74] Bánffy najprv, prirodzene, vydal pokyny na použitie „osvedčených" prostriedkov, teda mocenského a policajného sledovania, ktoré rozšíril aj na slovenské finančné ústavy, veď o nich bolo už od ich vzniku známe, že spolupracujú s Čechmi.[75]

Správy županov rad-radom poukazovali na veľmi malú slovenskú bázu hnutia za česko-slovenskú jednotu, dokonca na nepripravenosť hnutia na slovenskej strane, pričom výnimkou boli iba Nitrianska a Trenčianska župa. Bánffy však nechcel počkať na rozvetvenie hnutia, preto na podnet národnostného oddelenia rozhodol o spustení dvoch akcií. Cieľom prvej akcie bolo pod vedením ministerstva školstva a kultu zoštátniť školy s vyučovacím jazykom slovenským a cieľom druhej zasa nahradenie tradičnej českej liturgie používanej slovenskými luteránmi liturgiou v slovenskom jazyku. *„Zoštátniť slovenské školy je potrebné najmä preto, lebo Česko-Slovenská jednota, ktorá vznikla v roku 1896 v Prahe, poskytuje slovenským základným školám české mládežnícke časopisy a historické knihy, kvôli ktorým sa slovenský ľud už v škole musí odcudziť od uhorskej štátnej idey,"* znela argumentácia školskej akcie.[76]

Zoštátňovanie ľudových škôl s vyučovacím jazykom slovenským nabralo v rámci akcie, počas ktorej sa malo pri príležitosti milénia vytvoriť 1 000 nových štátnych ľudových škôl, skutočne rýchle tempo, no akcia nebola úspešným liekom proti česko-slovenskému hnutiu. Možnosť výhodného vzdelávania v Čechách a na Morave využívali ako náhradu za v tom čase už úplne chýbajúce stredné a odborné školstvo s vyučovacím jazykom slovenským najmä staršie deti; žiaci ubúdajúcich slovenských ľudových škôl totiž sotva mohli chodiť do českých škôl. Pomocný tajomník úradu ministerského predsedu zaoberajúci sa slovenskou otázkou Imre Vodicska vo svojej správe pripravenej pre Széllov kabinet, ktorý vystriedal Bánffyho vládu, naliehal, aby sa pokračovalo v školskej akcii, a signalizoval, že Bánffym iniciované zakladanie hornouhorských štátnych škôl sa po oslavách milénia značne spomalilo a že myšlienka nahradiť v slovenskej evanjelickej cirkvi český liturgický jazyk slovenským sa zasa celkom vytratila.

[74] Ministerské predsedníctvo 202. rez. 1897. Tamže.

[75] MV 714. rez. 1897.

[76] SNA, Bratislava, Ministerské predsedníctvo 1046. rez. 1900. Uhorské kráľovské MV 4. Záznam pomocného koncipistu ministerstva vnútra, slovenského referenta národnostného oddelenia Imre Vodicsku sa zrodil zrejme v spolupráci s vynikajúcim slovenským jazykovedcom Samom Czambelom. Czambel takisto pracoval na ministerstve vnútra, kde bol úradným slovenským prekladateľom uhorských zákonov a iných oficiálnych textov a od počiatkov kládol veľký dôraz na potrebu vyvážiť česko-slovenské úsilia o jednotu. Od začiatku boli preňho v záujme tohto cieľa najdôležitejšie dva prostriedky: „Výskum slovenského jazyka a jeho postavenie voči českému jazyku u Slovákov a eliminovanie českého jazyka zo slovenských evanjelických cirkevných spoločenstiev." CZAMBEL, SÁMUEL: A cseh-tót nemzetegység múltja, jelene és jövője (Minulosť, budúcnosť a prítomnosť česko-slovenskej národnej jednoty). Turčiansky Sv. Martin 1902, s. 52.

Zoznam prostriedkov Bánffyho národnostnej politiky v Hornom Uhorsku by nebol úplný bez zmienky o Zákonnom článku IV/1898 o „O obecných a iných miestnych názvoch". Hoci text zákona ani slovom nespomína pomaďarčovanie miestnych názvov, text jeho prvého článku („Všetky obce môžu mať iba jeden oficiálny názov.") a najmä zdôvodnenie navrhovateľa z výboru pre verejnú správu Pála Ruffyho nenechali nikoho na pochybách, že vláda chce zákon, ktorý si za cieľ eufemisticky vytýčil zjednotenie miestnych názvov, využiť aj na ich pomaďarčenie.[77]

Bánffy prirodzene ani v súvislosti so zákonom o miestnych názvoch nezastieral svoje šovinistické úmysly: *„Uhorskej štátnej idei nestačí slúžiť iba cítením a slovami, ale silnou vôľou, vytrvalým úsilím, preniknutý najextrémnejšou šovinistickou »národnou myšlienkou« treba chcieť vytvoriť jednotný maďarský národný štát, ktorý na to, aby bol v jazyku a cítení jednotný a národný, potrebuje aj formality (...) potrebuje, aby mali maďarské mená nielen jeho synovia, ale aj jeho vrchy a údolia."*[78] Politický cieľ vytvoriť jednotné maďarské zemepisné názvoslovie (ktorý sa však dnes, keď vieme, čo dokázali národné štáty v 20. storočí, už nezdá ako extrémna šovinistická politika) vyvolal v dobových nemaďarských národných hnutiach mimoriadny odpor. Zákon o pomaďarčení miestnych názvov ohrozil viac či menej zachovaný národný charakter, v názvoch sa prejavujúcu inakosť ich vlastných etnických regiónov.

Výkonný výbor budapeštianskeho národnostného kongresu z roku 1895 prijal 29. decembra 1897 spoločný, mimoriadne dôrazný srbsko-slovensko-rumunský protest: *„V znamení úplného oddania sa trónu a vlasti sme nútení čo najslávnostnejšie protestovať voči súčasným násilenstvám, ktoré sú páchané na väčšine obyvateľstva Uhorska. Protestujeme proti úsiliu štátnej moci vytvoriť z Uhorska – v rozpore s jeho históriou a národnostnými pomermi – jednoduchý rasový štát, čo je v rozpore aj s tým národnostným zákonom, ktorý vytvorili samotní Maďari a ktorý uznáva všetky národnosti žijúce na území Uhorska. (...) Protestujeme proti návrhu zákona o pomaďarčení miestnych a obecných názvov..."*[79]

Zákon o miestnych názvoch po viacročnom odklade začal v hornouhorských župách platiť od roku 1901: obeťou invencie miestnych a celokrajinských maďarizačných výborov sa stali niekoľkostoročné slovanské miestne názvy v Nitrianskej, Bratislavskej, Trenčianskej, Liptovskej župe a v takmer všetkých župách so slovenskou majoritou. Ahistorickú akciu v roku 1899 odsúdil aj Uhorský historický spolok, ktorý zdôraznil, že pôvodné miestne názvy sú pre dejiny mnohonárodnostného Uhorska nenahraditeľným historickým prameňom a ako také si vyžadujú viac ochranu než zmenu a zjednotenie.[80]

[77]KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. II., c. d., s. 627–633.

[78]BÁNFFY, D.: Magyar nemzetiségi politika (Maďarská národnostná politika), s. 83.

[79]KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. II., c. d., s. 649.

[80]Z poverenia výboru Uhorského historického spolku pripravil Károly Tagányi správu „o otázke pomaďarčenia miestnych názvov v Nitrianskej župe". Publikuje ju v časopise Századok (32) 1898, s. 950–953. Treba poznamenať, že historické slovanské názvy neboli rovnako dôsledne pomaďarčené v každej hornouhorskej župe. Jeden z najfrapantnejších negatívnych príkladov ponúka Trenčianska župa: názvy Alsóvadas, Berekfalu, Dombelve, Dunajó(!), Fenyvesszoros, Gerebes, Hámos, Sziklaszoros, Tölgyesalja, Trencséntölgyes, Igazpüspöki, Jólak, Trencsénkutas atď. boli,

Bánffyho neľútostná národnostná politika nedosiahla napokon v Hornom Uhorsku nijaký cieľ: na jednej strane preto, lebo štyri roky, vyhradené pre jeho kabinet, boli krátkym časovým obdobím napr. na vybudovanie systému štátnych ľudových škôl, na druhej strane preto, lebo politika tvrdej ruky pri formovaní hornouhorských národnostných pomerov bola principiálne nesprávna. Vznik hnutia za česko-slovenskú jednotu sa vláda pokúsila vyvážiť – ako predchádzajúce vlády panslavizmus – policajným sledovaním a násilným presadzovaním pomaďarčovania, hoci by bolo účelnejšie, keby sa oprela o početnú, ešte vždy lojálnu slovenskú inteligenciu a strednú vrstvu a aspoň na poli školskej politiky dodržiavala národnostný zákon z roku 1868. V Bánffyho programovom šovinizme dosiahla uhorská národnostná politika v období dualizmu bezpochyby svoje dno, hoci prostriedky, z ktorých Bánffyho vláda „vytvorila systém", môžeme nájsť aj v národnostnej politike predchádzajúcich, ako aj nadchádzajúcich vládnych kabinetov.

Je však faktom aj to, že vytvorením informačného systému a oddelenia na úrade ministerského predsedu položil Bánffy základy pre odbornú regionálnu národnostnú politiku, no ciele tejto politiky boli nesprávne a nezmyselné. Najväčším nedostatkom jeho hornouhorskej politiky bolo zanedbanie hospodárskych prostriedkov. *Rusínska akcia* ministra pôdohospodárstva Darányiho bola skutočne príkladnou iniciatívou, ktorej rýchle uplatnenie aj v ostatných zaostalých národnostných regiónoch a prihraničných oblastiach mohlo usmerniť národnostnú aktivitu vládneho kabinetu pozitívnejším smerom. Podľa Valéra Smialovszkého a ostatných hornouhorských poslancov vládnych strán, ako aj podľa mnohých odborníkov v tom čase existovala už iba jediná možnosť ako vyvážiť slovenské politické hnutia, ktoré sa čoraz viac riadili vlastnými zásadami, a to radikálne zlepšiť sociálne a hospodárske pomery v Hornom Uhorsku a pomôcť slovenským ľudovým vrstvám, ktoré boli lojálne voči Uhorsku.[81]

Bánffy však veril v pravdu Bismarckovho hesla „Wo Macht, dort Recht", pričom zabudol na veľmi skromné materiálne podmienky uhorskej národnostnej politiky a na neodbornosť a slabosť verejnosprávneho aparátu, ktorý v župách s majoritou národností pracoval väčšinou izolovane. Nasledujúce vlády – najmä kabinet Kálmána Széllа – sa pokúsili preladiť hornouhorskú národnostnú politiku, no problémy, ktoré sa začali riešiť počas Bánffyho vlády, žili v byrokratických labyrintoch ministerstiev naďalej vlastným životom. Khuen-Héderváry a neskôr najmä István Tisza sa snažili zastaviť národnostné procesy a pokúsili sa brzdiť vo verejnom živote žúp Horného Uhorska extrémistov. V koncepciách hornouhorskej slovenskej politiky nasledujúcich ministerských predsedov sa však naďalej zjavoval Bánffyho duch, keďže ani jedna vláda nepokladala Slovenskú národnú stranu za politickú silu reprezentujúcu slovenskú majoritu slovenského re-

umelými výtvormi, ktoré nevychádzali ani z histórie, ani zo slovenského názvu; navyše tieto názvy mohli pôsobiť v čisto slovenskom prostredí nanajvýš groteskne a zároveň iritujúco. Pozri napríklad úvodník *Národných novín* zo 16. apríla 1914 Zohavená Trenčianska stolica. V Sedmohradsku sa však takáto prehnaná maďarizačná horlivosť pri nahrádzaní rumunských a slovanských miestnych názvov nepraktizovala, čo anonymný autor úvodníka slovenských novín právom vyčíta tým, ktorí pomaďarčovali miestne názvy v Trenčianskej župe.

[81] SMIALOVSZKY, VALÉR: Felvidékünk kérdése (Otázka nášho Horného Uhorska). Budapest 1892. – MÁCSAI, LUKÁCS: A felvidék társadalmi helyzete (Spoločenská situácia v Hornom Uhorsku). Levice 1886. – Emlékirat az iparfejlesztésről (Memorandum o rozvoji priemyslu). Budapest 1904.

giónu, a to ani po roku 1901, keď sa SNS rozhodla zúčastniť na snemových voľbách a keď sa jej, rovnako ako vo všetkých nasledujúcich voľbách, podarilo dostať do snemu opozičných slovenských poslancov.[82]

Maďarizáciu a beznádejné úsilie vládnej národnostnej politiky, ktorá si v národnostných regiónoch prisvojovala osobitné práva a za cieľ si stanovila likvidáciu národnostných hnutí, sa nepodarilo zastaviť ani na prelome storočí. Zintenzívnenie konfrontácie dokazovalo, nakoľko sa uhorské národnostnopolitické myslenie vzdialilo od triviálneho, predsa však základného poznania Józsefa Eötvösa, ktoré vyjadril v diele *Národnostná otázka* (*A nemzetiségi kérdés*): *„... našou prvoradou povinnosťou je zachovať jednotu tejto vlasti, no viem: tak, ako sú niekedy najpevnejšie steny, na ktorých stavbu sa použili kamene najrozmanitejších tvarov a materiálov: tak môžeme z najrozmanitejších prvkov vytvoriť silný štát, ale viem aj to, že ten, kto namiesto toho, aby pri stavbe kládol kamene vedľa seba a spájal ich dobrým vápnom, sa snaží o to, aby splynuli, iba stráca čas, že podobne by sme si počínali i my, keby sme neboli spokojní s tým, že v našej vlasti môžu byť rôzne národnosti súdržnými časťami silného politického celku, a chceli by sme dosiahnuť ich úplné splynutie.“*[83]

[82]POTEMRA, M.: Uhorské volebné právo a voľby na Slovensku v rokoch 1901–1914. HČ (23) 1975, č. 2, s. 241–246.

[83]EÖTVÖS, JÓZSEF: A nemzetiségi kérdés (Národnostná otázka). Pest 1865, s. 153.